

โครงการประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัย  
ประวัติศาสตร์ไทย

ประวัติศาสตร์ไทย : บทสำรวจสถานะความรู้  
ฉลอง สุนทราวาณิชย์ และ คณะ

เกษมสุข นุ่มนนท์ บรรณาธิการ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เล่มที่ 2

โครงการประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย  
ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

การสำรวจสถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา  
ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

ชลดา โกพัฒนา

## บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

“วัฒนธรรม” มีการให้คำนิยามหลากหลายตามเงื่อนไขของเวลาและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีผลต่อการศึกษาและความรู้เรื่องวัฒนธรรมในสังคมไทย ในกระบวนการนี้ ความรู้และการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบ่งได้เป็น 3 ระยะคือ

ระยะที่ 1 วัฒนธรรม คือ ความเจริญงอกงาม ความก้าวหน้าของชาติ เป็นความหมายในเชิงคุณค่า และงานเขียนประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2440)

ระยะที่ 2 วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิต พฤติกรรมของมนุษย์และสิ่งของกลุ่มสังคมสร้างขึ้นจากการเรียนรู้จากกันและกันของมนุษย์ และงานเขียนวัฒนธรรมที่ใช้แนวคิดทางด้านสังคมศาสตร์มาช่วยในการวิเคราะห์ มีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบสังคมวัฒนธรรม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2490)

ระยะที่ 3 วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตของสังคมซึ่งเกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสภาพแวดล้อม มีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น มีพลวัตรและพลังแห่งการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม และงานเขียนประวัติศาสตร์แบบชีวิตวัฒนธรรม ซึ่งเน้นการเคลื่อนไหวของสังคม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2520)

ตามแนวทางนี้ ความรู้และการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจำกัดตามสภาพแวดล้อมในแต่ละช่วงเวลา และมีได้ครอบคลุมตามความหมายของวัฒนธรรมตามที่เข้าใจในปัจจุบัน ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมจึงถูกนำเสนอเพียงบางแง่มุมโดยการเลือกหรือการละเลยที่จะศึกษาในบางเรื่องบางประเด็น ดังนั้นจึงพบว่าการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านศาสนาและประเพณีพิธีกรรมมีการศึกษามาแต่แรกเริ่มของการเขียนงานประวัติศาสตร์ตามจารีตใหม่ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ด้านความเชื่อดั้งเดิมและค่านิยมปรากฏนับจาก พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา

การศึกษาเรื่องศาสนาซึ่งมีความเชื่อที่เป็นระบบและมีองค์กรที่ชัดเจนนั้น รัฐให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องราวของพุทธศาสนาโดยตลอด เพราะศาสนาพุทธเป็นศาสนาของรัฐ รัฐไทยนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ได้พยายามปรับความรู้ทางศาสนาเป็นความรู้ที่สามารถอธิบาย

ได้อย่างเป็นเหตุเป็นผลและแสดงความเป็นชาติที่มีอารยธรรมที่ศิวิไลซ์ได้ แต่งานเขียนเหล่านั้นก็  
เป็นไปเพื่อตอบสนองรัฐและผู้ปกครอง เพื่อทำความเข้าใจกับความเป็นมาของประเทศไทย ประวัติ  
ศาสนาจึงมีลักษณะของการอธิบายถึงที่มาของพุทธศาสนา การเข้ามาและเผยแพร่พุทธศาสนา และ  
ศิลปะเนื่องในพุทธศาสนา จนกระทั่งมีการขยายตัวทางการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาการใช้แนว  
คิดทางสังคมศาสตร์มาช่วยเป็นแนวทางในการศึกษา การอธิบายเรื่องราวทางศาสนามีลักษณะ  
ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสังคมโดยทั่วไปรวมถึงบทบาทและหน้าที่ในการควบคุมชุม  
ชน และกำหนดพฤติกรรมของสังคม ศาสนากับรัฐในประเด็นการสถาปนาอำนาจ การรักษาอำนาจ  
และการบริหารการปกครองของผู้ปกครอง และพัฒนาการขององค์กรสงฆ์ในสมัยต่างๆ

การศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องค่านิยมมีอยู่จำนวนไม่มากนักและเป็นงานศึกษาที่เริ่มใน  
ทศวรรษ 2490 งานศึกษาที่มีบทบาทในระยะเริ่มแรกมาจากการศึกษาทางด้านสังคมวิทยาและ  
มานุษยวิทยา คติชนวิทยา งานศึกษาเรื่องค่านิยมเหล่านี้เน้นคุณค่าทางวัฒนธรรม เรื่องราวเนื้อหา  
การศึกษาค่านิยมจึงเน้นที่บทบาทในการควบคุมสังคม รากฐานที่มาของค่านิยมในสังคมไทย ค่า  
นิยมพื้นบ้าน งานประวัติศาสตร์ค่านิยมเหล่านี้เน้นคุณค่าทางวัฒนธรรม เรื่องราวเนื้อหาการศึกษา  
ค่านิยมจึงเน้นที่บทบาทในการควบคุมสังคม รากฐานที่มาของค่านิยมในสังคมไทย ค่านิยมพื้นบ้าน  
งานประวัติศาสตร์ค่านิยมมีการศึกษาในลักษณะที่แทรกอยู่กับการศึกษาประวัติศาสตร์สังคม ซึ่ง  
ศึกษาเรื่องราวการเปลี่ยนแปลงสังคมจารีตสู่สังคมสมัยใหม่ โดยศึกษาผ่านกิจกรรม องค์กรหรือ  
สถาบันต่างๆ และงานศึกษาส่วนมากมักศึกษาควบคู่กับเรื่องโลกทัศน์

การศึกษาเรื่องประเพณีพิธีกรรมมีมาตั้งแต่เริ่มแรกของการเขียนงานประวัติศาสตร์  
ตามจารีตสมัยใหม่ งานเขียนนี้มีลักษณะเป็นงานรวบรวมแบบแผนการปฏิบัติทางขนบธรรมเนียม  
ประเพณีของรัฐและราชสำนัก เพื่อแสดงถึงความเป็นชาติที่เก่าแก่และเจริญก้าวหน้า เนื้อหาการ  
ศึกษาจึงศึกษาประเพณีทั่วไปในเชิงคุณค่าและที่มาของวัฒนธรรมไทย จนกระทั่งในทศวรรษ 2490  
การขยายตัวทางการศึกษาและสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การศึกษาเรื่องประเพณีพิธีกรรมเป็น  
ไปในลักษณะของการศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน เน้นศึกษามหาบทของประเพณีพิธีกรรมต่อสังคม  
และประเพณีพิธีกรรมโดยทั่วไปในชุมชนท้องถิ่น

การศึกษาและความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณี  
พิธีกรรม ในรายละเอียดจำนวนมากมาจากการศึกษาในแขนงวิชาต่างๆ โดยเฉพาะมานุษยวิทยา  
สังคมวิทยา คติชนวิทยา โบราณคดี และวรรณคดี ซึ่งเนื้อหาต่างๆนี้เป็นข้อมูลพื้นฐานอย่างยิ่งในการ  
ศึกษาประวัติศาสตร์ด้านนี้ต่อไป

## การสำรวจสถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

### ส่วนที่ I : บทนำ

#### ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การดำรงอยู่ของสังคมใดก็ตามก็ตามเรื่องของวัฒนธรรมเป็นเรื่องสำคัญ ไม่เฉพาะการจัดตั้งองค์กรทางสังคมที่ปรากฏให้เห็นชัดเป็นรูปธรรมเท่านั้น แต่ต้องรวมถึงวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมด้วย เพราะวัฒนธรรมเป็นจารีตทางความคิดและพฤติกรรมของสังคมซึ่งมีความสำคัญและมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างส่วนอื่นๆของสังคม วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดสังคม เศรษฐกิจและการเมืองในทางกลับกันสังคมเศรษฐกิจและการเมืองก็เป็นตัวกำหนดวัฒนธรรม นอกจากนั้นวัฒนธรรมยังทำให้ได้เห็นลักษณะเฉพาะของสังคมนั้นๆ ความแตกต่างทางวัฒนธรรมและพัฒนาการของวัฒนธรรมทำให้ระบบความคิด กิจกรรม และวิถีการดำเนินชีวิตของคนในแต่ละสังคมไม่เหมือนกัน ดังนั้นการเข้าใจวัฒนธรรมทางด้านความคิดทั้งในเรื่องความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม จึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้เข้าใจสังคมไทยได้อย่างรอบด้าน

ความสนใจศึกษาอดีตสังคมในด้านวัฒนธรรมในสังคมไทยมีมานาน ปรากฏงานเขียนไม่น้อยเกี่ยวกับวัฒนธรรมในด้านต่างๆ ทั้งในงานเขียนทั่วไปและงานศึกษาในแขนงวิชาต่างๆ โดยเฉพาะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา โบราณคดี คติชนวิทยา เป็นต้น ในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมเพิ่งเริ่มอย่างจริงจังเมื่อทศวรรษ 2520 เมื่อการศึกษาประวัติศาสตร์ได้ตระหนักถึงข้อจำกัดของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยด้านการเมืองการปกครองและชนชั้นผู้ปกครอง โดยขยายเนื้อหาและแนวทางการศึกษา เช่น การแบ่งการศึกษาประวัติศาสตร์ในส่วนย่อย เป็นประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ในแนวทางการศึกษานี้ การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมได้รับความสนใจ เพราะประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมครอบคลุมเนื้อหาที่กว้างขวาง เกี่ยวข้องครอบคลุมวิถีชีวิตของคนในสังคมในทุกส่วนและทุกระดับทั้งรัฐและราษฎร ครอบคลุมชีวิตในทุกส่วนของสังคมไทยทั้งเมืองหลวงและท้องถิ่น นับจากเวลานั้นจนถึงปัจจุบัน เป็นเวลาหลายทศวรรษที่มีความสนใจเรื่องราวกว้างเกี่ยวกับวัฒนธรรมและกว่าสามทศวรรษที่เริ่มมีการศึกษาประวัติศาสตร์สังคม

และวัฒนธรรมไทย แต่ความเข้าใจเรื่องวัฒนธรรมยังไม่แจ่มชัดนัก กระจัดกระจาย และขาดแนวทางที่ชัดเจน

การสำรวจสถานภาพความรู้และการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทางด้านการคิด ทั้งทางด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมในประเทศไทยที่ผ่านมา จะช่วยให้ทราบถึงความรู้จากงานศึกษาที่ผ่านมา ซึ่งจะช่วยให้ความกระจ่างและเป็นแนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในด้านนี้ต่อไปในอนาคต

### วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. สำรวจและรวบรวมงานเขียนประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในเรื่องความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมที่ผ่านมา
2. ศึกษาพัฒนาการของความรู้การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม เรื่อง ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมในสังคมไทย
3. ประเมินให้ทราบถึงแนวทางการศึกษา ข้อดีข้อด้อย ปัญหาในการศึกษาที่ผ่านมา และทิศทางการศึกษาที่จะมีต่อไป

### วิธีการดำเนินการวิจัย

1. ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเน้นความสำคัญในเรื่องของเวลา สถานที่ และพฤติกรรมมนุษย์
2. ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย
  - 1) สำรวจเอกสารทางวิชาการ
  - 2) วิเคราะห์แนวพินิจและวิธีการอธิบายความรู้วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม
  - 3) สำรวจงานวิจัยทางประวัติศาสตร์
  - 4) เสนอแนวทางการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรม โดยอธิบายเรื่องที่เกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์กับวัฒนธรรมภายใต้มิติของเวลา

### ขอบเขตการวิจัย

1. ศึกษางานเขียนเรื่องวัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน เพื่อเข้าใจถึงความรู้และการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในสังคมไทย โดยเน้นงานศึกษาใน พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา

2. ศึกษาวิเคราะห์งานประวัติศาสตร์และพิจารณาการศึกษาในแขนงวิชาต่างๆที่เกี่ยวข้องในเรื่องนี้ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งงานนั้นแสดงถึงความตระหนักในมิติทางประวัติศาสตร์อยู่บ้าง เช่น มานุษยวิทยา สังคมวิทยา ภาษาศาสตร์ คติชนวิทยา ภาษาและวรรณคดีไทย เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์แนวทางของเนื้อหา วิธีการศึกษา และความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม ที่ผ่านมาและแนวโน้มในอนาคต

3. รวบรวมบรรณานุกรมจากสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ได้แก่

สถาบันอุดมศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งอยู่ในกรุงเทพมหานคร ได้แก่ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ,ห้องสมุดสถาบันไทยคดีศึกษา(มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) สถาบันเอเชีย (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรม (มหาวิทยาลัยมหิดล) ห้องสมุดสยามสมาคมศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สำนักนายกรัฐมนตรี) สถาบันวิจัยแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ

สถาบันอุดมศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งอยู่ในส่วนท้องถิ่น ได้แก่ ภาคเหนือ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ห้องสมุดสถาบันวิจัยสังคม(มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) ห้องสมุดสถาบันวิจัยชาวเขา ห้องสมุดสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยพายัพ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศูนย์เอกสารสิรินธร (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม) สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม) ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ห้องสมุดมหาวิทยาลัยขอนแก่น สถาบันวิจัยและพัฒนา (มหาวิทยาลัยขอนแก่น) ห้องสมุดสถาบันราชภัฏนครราชสีมา ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นสถาบันราชภัฏนครราชสีมา ภาคตะวันออก ศูนย์ข้อมูลภูมิภาคตะวันออก (มหาวิทยาลัยบูรพา) ห้องสมุดมหาวิทยาลัยบูรพาห้องสมุดคณะมนุษยศาสตร์ ห้องสมุดสถาบันราชภัฏฉะเชิงเทรา ศูนย์วัฒนธรรมสถาบันราชภัฏฉะเชิงเทรา ภาคตะวันตก ศูนย์ข้อมูลภูมิภาคตะวันตกห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร (วิทยาเขตพระราชมังคลาภิเษก) ห้องสมุดสถาบันราชภัฏเพชรบุรี ภาคใต้ ศูนย์ข้อมูลภาคใต้ (มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี) ห้อง

สมาคมมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์    หอสมุดมหาวิทยาลัยทักษิณ    สถาบันทักษิณคดีศึกษา  
สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช    ศูนย์วัฒนธรรมสถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช

4. ข้อมูลในการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นทำเท่าที่สามารถติดตามหาอ่านได้

5. การจัดกลุ่มงานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม  
ประเพณีพิธีกรรม พิจารณาจากประเด็นหลักที่งานนั้นๆศึกษาว่าเป็นเรื่องความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม  
ประเพณี พิธีกรรม และกำหนดขอบเขตของหัวข้อที่แบ่งไว้อย่างชัดเจนในแต่ละหัวข้อ ได้แก่

(1) ความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อในเรื่อง ผีสางเทวดา ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์  
ขวัญ การแพทย์ การสัก ที่อยู่อาศัย การเพาะปลูก ตำนานวรรณกรรม

(2) ศาสนา ได้แก่ ศาสนาพุทธ พราหมณ์ ฮินดู คริสต์ สถาบันทางศาสนา  
ประวัติ อุดมการณ์ทางศาสนา ศิลปะ

(3) ค่านิยม ได้แก่ ค่านิยมทั่วไป กริยามารยาท การละเล่น

(4) ประเพณีพิธีกรรม ได้แก่ ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม  
ขนบประเพณี และธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ ประเพณีพิธีกรรมทางศาสนา เกี่ยวกับชีวิต  
พระมหากษัตริย์ การละเล่น ดนตรี มหรสพ การแสดง เพลงพื้นบ้าน

## ส่วนที่ II. สถานภาพความรู้เรื่องประวัติศาสตร์วัฒนธรรม

ตามกระบวนการของการเกิดวัฒนธรรมนั้น มนุษย์เป็นสัตว์โลกที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เรียกว่า “สังคม” ในกระบวนการอยู่ร่วมกันนี้ มนุษย์ต้องสัมพันธ์กับคนอื่นและสิ่งอื่น ทำให้เกิดการจับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ คือ ธรรมชาติ โดยการสร้างสถาบันทางสังคมทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง และความคิดขึ้นให้เป็นที่ยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน ความสัมพันธ์ที่เป็นระบบนี้เรียกว่า “วัฒนธรรม” วัฒนธรรมหรือระบบความสัมพันธ์นี้จึงเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญอย่างมากต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งในลักษณะปัจเจกชนและกลุ่มคน เพราะวัฒนธรรมเป็นพลังกำหนดชีวิตของคนในสังคมในทุกด้านทั้งในระดับความคิดและการกระทำ ขณะเดียวกันวัฒนธรรมก็มีใช้สิ่งสถิติ หากแต่วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เพราะวัฒนธรรมดำรงอยู่ในลักษณะของความสัมพันธ์ที่เป็นระบบ ดังนั้นเมื่อส่วนใดส่วนหนึ่งในระบบแปรเปลี่ยนไปองค์รวมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ด้วยเหตุนี้ความหมายของวัฒนธรรมจึงกินความหมายกว้างขวางครอบคลุมพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งหมดเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ ซึ่งมีความซับซ้อน มีพลวัตร และต้องอาศัยการสร้างขึ้นและถ่ายทอดปลูกฝังกันเป็นเวลานาน<sup>1</sup> อย่างไรก็ตาม ความเข้าใจวัฒนธรรมในลักษณะนี้เป็นความพยายามเข้าใจวัฒนธรรมในแนวใหม่ตามกระบวนการเกิดขึ้นของวัฒนธรรมซึ่งเกิดขึ้นไม่นานมานี้ ซึ่งแตกต่างจากความรู้ความเข้าใจเดิมในสังคมไทยอย่างสิ้นเชิง

คำว่า “วัฒนธรรม” เป็นคำใหม่ซึ่งบัญญัติขึ้นในสังคมไทยในทศวรรษ 2480 ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมพุทธศักราช 2483 และ 2485 คำนี้แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า “culture” แต่ในสังคมไทยมีความหมายเฉพาะซึ่งเกิดขึ้นพร้อมการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งเป็นสถาบันที่มีหน้าที่รับผิดชอบดูแลเรื่องวัฒนธรรมของชาติโดยตรง ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมเป็นลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงามความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน<sup>2</sup> ซึ่งเป็นความหมายที่สัมพันธ์กับนโยบายและการดำเนินงานของรัฐในขณะนั้น ต่อมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การรับรู้

<sup>1</sup> “พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2535”

<sup>2</sup> สุชีพ ปุญญานุภาพ, “พระราชบัญญัติวัฒนธรรม พุทธศักราช 2485” วัฒนธรรมวิทยา (กรุงเทพฯ : สำนักวัฒนธรรมทางจิตใจ, 2500) หน้า 159.

และความสนใจในเรื่องวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงแนวทางไปในทางที่แตกต่างและหลากหลายจากเดิม เมื่อเรื่องวัฒนธรรมได้รับความสนใจศึกษาจากนักวิชาการในแขนงวิชาต่างๆ เช่น มานุษยวิทยา สังคมวิทยา คติชนวิทยา รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สถาปัตยกรรม โบราณคดี ความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” จึงมีการให้คำนิยามความหมายที่แตกต่างและหลากหลายตามเงื่อนไขของเวลาและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีผลต่อความสนใจศึกษาเรื่องวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ในสังคมไทยด้วย

“ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม” เป็นคำที่ปรากฏใช้ในการศึกษาและอธิบายทำความเข้าใจให้ความหมายกับคำนี้ในทศวรรษ 2520 นี้เอง เท่าที่ทำการสำรวจพบในงานศึกษาของ ศรีศักร วัลลิโภคม นักมานุษยวิทยาที่มีความรู้ความสามารถทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ และธิดา สารธนา นักประวัติศาสตร์ การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในงานทั้งสองพอที่จะมองเห็นความหมายของประวัติศาสตร์วัฒนธรรมใน 2 ส่วน คือ ส่วนของวิธีการและส่วนของเนื้อหา ในส่วนของวิธีการเป็นการศึกษาเห็นประวัติศาสตร์ที่ใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรม มองประวัติศาสตร์ในกรอบวัฒนธรรม และในส่วนของเนื้อหาเป็นการศึกษาเรื่องราวทางวัฒนธรรมในอดีต

ด้วยเหตุนี้ทั้งความหมายและแนวทางการศึกษาจึงไม่อาจเข้าใจได้จากความหมายและแนวทางการศึกษาในปัจจุบันเท่านั้น หากแต่ต้องรู้และเข้าใจในอดีตของสังคมไทยด้วย

### ความหมายและการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมตั้งแต่ทศวรรษ 2440

การให้ความหมายและการศึกษาประวัติศาสตร์ “วัฒนธรรม” มีมาก่อนการบัญญัติคำว่า วัฒนธรรม และเฟื่องฟูมากจากการสนับสนุนจากรัฐและการศึกษาวัฒนธรรมจากแขนงวิชาต่างๆ โดยเฉพาะทางด้านมานุษยวิทยา คติชนวิทยา และโบราณคดี ความสนใจและการศึกษาประวัติศาสตร์แบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ

1. ระยะแรก การให้ความหมายวัฒนธรรมในความหมายเชิงคุณค่า เป็นการรับรู้คุณค่าและขนบธรรมเนียมในลักษณะความเจริญงอกงาม ความก้าวหน้าของชาติ และงานเขียนประวัติศาสตร์แนวศิลปวัฒนธรรม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2440)
2. ระยะที่สอง การให้ความหมายวัฒนธรรมในความหมาย วิธีชีวิต พฤติกรรมของมนุษย์ และสิ่งที่กลุ่มสังคมสร้างขึ้นจากการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของมนุษย์ สะสมถ่ายทอดสืบต่อกันมา และงานเขียนแนวประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม ซึ่งเน้นศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน (ตั้งแต่ พ.ศ. 2490)

3. ระยะที่สาม การให้ความหมายวัฒนธรรมในความหมาย วิธีชีวิตของสังคมที่เกิดขึ้นจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ซึ่งมีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น มีพลังแห่งการเปลี่ยนแปลงและมีพลวัตสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและงานเขียนแนวประวัติศาสตร์ชีวิตวัฒนธรรม ซึ่งเน้นศึกษาวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2520 - ปัจจุบัน)

ระยะที่หนึ่ง การให้ความหมายวัฒนธรรมในความหมายเชิงคุณค่า คือ เน้นความเจริญงอกงาม ความก้าวหน้าของชาติ เป็นความหมายและกระบวนการซึ่งเกิดขึ้นโดยรัฐหรือผู้ปกครองและงานเขียนประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2440)

รัฐไทยสมัยจารีตให้ความสำคัญศึกษา “วัฒนธรรม” ซึ่งเป็นอรรถของบรรพบุรุษที่แบบแผนยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจคิด และอธิบายฐานะการดำรงอยู่ของรัฐและสังคมทั้งในระดับปัจเจกชนและสังคม เพื่อความเป็นศิริมงคลและสถานภาพที่มั่นคงของรัฐเช่นเดียวกับรัฐและสังคมในอดีตที่ผ่านมา ความรู้เกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” มีปรากฏในชุดความรู้เกี่ยวกับ “ขนบธรรมเนียมประเพณี” ซึ่งเป็นแบบแผนการปฏิบัติในราชสำนัก เช่น ปฐมโหมกกฎหมาย คำนาน พงศาวดาร และวรรณคดี งานเขียนเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงจารีตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

เมื่อรัฐไทยเข้าสู่สมัยใหม่ ความสนใจคิดในเรื่อง “วัฒนธรรม” มีนัยที่แปรเปลี่ยนไป คือ การให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมในลักษณะของวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเป็นประเทศอารยะและความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับชาติตะวันตก ขนบธรรมเนียมประเพณีจึงเป็นเครื่องแสดงถึงเป็นประเทศศิวิไลซ์ ชนชั้นปาสยามทำการปรับเปลี่ยนจารีตประเพณีเดิม โดยการที่ผู้ปกครองยอมรับอิทธิพลของตะวันตกขณะเดียวกันก็พยายามดำรงรักษาคุณค่าของวัฒนธรรมไทยด้วยการเลือกเฟ้นผสมผสานและอธิบายวัฒนธรรมของสยามในบริบทใหม่<sup>3</sup> ว่า การที่รัฐปฏิบัติและเปลี่ยนแปลงในขนบธรรมเนียมประเพณีก็เพื่อรักษาและเปลี่ยนแปลงประเทศไปในทางที่เจริญก้าวหน้าขึ้น ความเปลี่ยนแปลงในความสนใจและการศึกษานี้เกิดเนื่องมาจากการเผชิญหน้ากับอิทธิพลตะวันตกและประสบการณ์แบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดในสังคมไทย การสร้างความรู้ในสมัยนี้จึงปฏิเสธความรู้เรื่องตำนานในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ

<sup>3</sup> David K. Wyatt, The Politic of Reform in Thailand : Education in Reign of King Chulalongkorn, p.380.

ความเชื่อในทางลี้ลับและอภินิหารต่างๆ โดยการหันมาให้ความสำคัญกับการอธิบายชุดความรู้ต่างๆ อย่างเป็นเหตุเป็นผลตามหลักวิทยาศาสตร์<sup>4</sup>

ในกระบวนการนี้ สยามแสดงความเป็นอารยะด้วยการยืนยันถึงความเป็นมาที่เก่าแก่ของรัฐสยาม เป็นผลให้ในยุคนี้ผู้ปกครองสยามให้ความสำคัญและความสนใจสอບคັນและสร้างความรู้ในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีและสืบค้นตำนานสยามซึ่งเป็นอดีตของชนชาติไทย เช่น การจัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ โบราณคดีสโมสร และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เพื่อสร้างความรู้และสืบหาอดีตของสยาม ด้วยการอธิบายอดีตของสยามอย่างเป็นเหตุเป็นผล มีการคัดทอน สร้างคำอธิบายใหม่ให้กับชุดความรู้เดิม ดังปรากฏในงานเขียนตำนานและพงศาวดารในช่วงเวลานั้น ทั้งนี้เพราะขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติแสดงถึงความเป็นประเทศศิวิไลซ์ ...ชาติไทยไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่าเถื่อนหรือที่อังกฤษเรียกว่า “อันซิวิลิซ” ชาติไทยเราได้เจริญรุ่งเรืองมานานแล้ว...<sup>5</sup> ในแนวทางและความหมายนี้ “วัฒนธรรม” ปรากฏใช้ในรูปคำต่างๆ เช่น อารยธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ธรรมเนียม คตินิยม ภูมิธรรม ศิวิไลซ์ เป็นต้น<sup>6</sup>

งานศึกษาสืบค้นเรื่องราวเกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” เรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ จึงเน้นให้เห็นความเป็นชาติศิวิไลซ์ของสยาม ซึ่งแสดงให้เห็นจากสิ่งที่เป็นรูปธรรม นั่นคือ ศิลปวัฒนธรรม อันได้แก่ โบราณวัตถุ โบราณสถาน ขนบธรรมเนียมประเพณี และงานเขียน ปรากฏในการรวบรวมแสวงหาเรื่องราวเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี เรื่องบ้านเมืองของกลุ่มคนเชื้อชาติต่างๆ เรื่องเก่า เรื่องโบราณ เรื่องโบราณสถาน โบราณวัตถุ เรื่องการสืบค้นชาติไทย โดยใช้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีตามแนวคิดและวิธีการตะวันตกมาช่วยในการสืบค้น ซึ่งงานสืบค้นชาติไทยและเรื่องเก่าเรื่องโบราณให้ความรู้ความเข้าใจในขนบธรรมเนียมโบราณที่ดีงามซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต้องรักษาไว้ โดยเฉพาะเรื่องราวที่เกี่ยวกับราชสำนักและการปกครอง เช่น เรื่องโศกกันต์แต่ก่อน ของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชกรัณยานุสรณ์ พระราชพิธีสิบสองเดือน(พ.ศ.2431) ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พงศาวดารโยนก (พ.ศ. 2441 - 2442) ตำนานหอพระสมุด (พ.ศ. 2459) ตำนานการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2469) ตำนานพุทธ

<sup>4</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณฐา, 2514).

<sup>5</sup> พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระราชนิพนธ์คำนำ” เทียบเมืองพระร่วง (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณฐา, 2526) หน้า ค.

<sup>6</sup> บรัดเลย์, แคนมิช, หนังสืออักษรภิธานศัพท์ (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2514) หน้า 74, 135, 413.

เจติย์ (พ.ศ. 2469) ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ (พ.ศ. 2477) ของ สมเด็จพระยา  
ดำรงราชานุภาพ เทียวเมืองพระร่วง (พ.ศ. 2450) ของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว  
เป็นต้น ผลจากงานสืบค้นเรื่องเก่าเรื่องโบราณและการสืบค้นเรื่องราวประวัติศาสตร์สยามเด่นชัด  
ขึ้น แต่การแสวงหาเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีบ้านเมืองของกลุ่มชนเชื้อชาติต่างๆ ซึ่งเป็น  
ข้อมูลวัฒนธรรมมิได้มีผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในขณะนั้นนัก เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์  
คงอยู่ภายใต้กรอบงานเขียนประวัติศาสตร์ตามแบบพงศาวดารที่เน้นศูนย์กลาง คือ รัฐหรือพระมหากษัตริย์  
ซึ่งเน้นเรื่องราวของพระมหากษัตริย์และเหตุการณ์บ้านเมือง มีผลในการศึกษาโดยตรงต่อ  
การศึกษาเรื่องราวในอดีตปรากฏในการศึกษาโบราณคดีหรือประวัติศาสตร์ศิลปะ

ความรู้ในความหมายของ “วัฒนธรรม” จึงเป็นความหมายในเชิงคุณค่า เน้นถึงความ  
เจริญก้าวหน้าของชาติไทย ความรู้นี้ได้รับการถ่ายทอดความรู้ในกลุ่มชนชั้นสูง ทั้งในรูปของ  
ประกาศต่างๆ คำราชนิพนธ์โดยทั่วไป และได้ขยายสู่สังคมในวงกว้างโดยผ่านระบบการ  
ศึกษา หนังสือ แบบเรียนได้บรรจุความรู้เรื่องวัฒนธรรม ในแบบเรียนธรรมจารีต แบบเรียนธรรม  
จริยา แบบเรียนหน้าที่ศีลธรรม<sup>7</sup> เพื่อกล่อมเกลางานและปลูกฝังกริยามารยาทในชีวิตประจำวัน การยึด  
มั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี และพุทธศาสนา เพื่อความเจริญด้วยกันทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายวิชาการ  
และฝ่ายจิตใจ

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ความสนใจให้ความหมายและการ  
ศึกษาวัฒนธรรมโดยกรอบใหญ่ซึ่งเน้นความสำคัญของระบบคุณค่าไม่ต่างจากเดิมนัก หากแต่  
เปลี่ยนจากการให้ความสำคัญกับรัฐหรือราชสำนัก มาเป็นชาติหรือผู้นำในระบอบประชาธิปไตยซึ่ง  
เป็นสามัญชน และชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ในเวลาต่อมาตามลำดับ โดยแสดงออกในลักษณะ  
ความเป็น “ชาติ” ทั้งนี้เพราะอุดมการณ์ในเรื่องสิทธิ เสรีภาพในระบอบการปกครองแบบประ  
ชาธิปไตยเปิดโอกาสให้สามัญชนมีโอกาสนในการแสดงความคิดเห็นและเห็นศักยภาพในความเป็น  
มนุษย์ของตน งานประวัติศาสตร์ของสามัญชนบ้าง เช่น ชัย เรื่องศิลป์ หลวงวิจิตรวาทการ พระยา  
อนุมานราชธนเสนอเรื่องราวของวัฒนธรรมที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ ระบบความ  
เชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวกับสามัญชน เช่น ประวัติศาสตร์ชาติไทย (พ.ศ. 2478) หลัก  
ไทย (พ.ศ. 2471) และบทละครอิงประวัติศาสตร์ เป็นต้น ดังนั้นงานเขียนประวัติศาสตร์หลัง พ.ศ.

<sup>7</sup> รังสิมา โมสิตรังกูร, “แนวคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองในแบบเรียนประถมศึกษา” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต  
บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539) หน้า 20-22.

2475 ยังคงอยู่ในแนวทางของอุดมการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เน้นศูนย์กลาง แต่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมความเป็น “ชาติไทย” ซึ่งรวมสามัญชนด้วยมากขึ้น

ภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม รัฐให้ความสำคัญและใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างชาติด้วยอุดมการณ์ชาตินิยมรัฐดำเนินการสร้างชาติด้วยวัฒนธรรมในนโยบายสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติ เริ่มจากพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2483 และพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2485 และพระราชบัญญัติฉบับต่างๆ พร้อมกันนี้รัฐได้จัดตั้งหน่วยงานทางวัฒนธรรมของรัฐขึ้น คือ สภาวัฒนธรรมแห่งชาติซึ่งมีหน่วยงานในการรณรงค์สร้างวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้แก่ สำนักวัฒนธรรมทางจิตใจ สำนักวัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี สำนักวัฒนธรรมทางศีลธรรม สำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม สำนักวัฒนธรรมหญิง สภาวัฒนธรรมแห่งชาติทำหน้าที่ในการส่งเสริมและเผยแพร่รณรงค์ความรู้และการปฏิบัติตามนโยบายวัฒนธรรม เช่น จัดทำเอกสารเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม ส่งเสริมการปฏิบัติตามวัฒนธรรมต่างๆ ต่อมาได้จัดตั้งกระทรวงวัฒนธรรมขึ้นในพ.ศ. 2495 พร้อมกับโอนกรมศิลปากรมาสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม และเปลี่ยนชื่อหน่วยศิลปากรจังหวัดมาเป็นวัฒนธรรมจังหวัด โดยมอบหมายให้วัฒนธรรมจังหวัดมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลงานทางด้านศิลปวัฒนธรรมด้วย นอกเหนือจากทำหน้าที่ในการบำรุงรักษาโบราณสถานโบราณวัตถุ ซึ่งเป็นหน้าที่ที่รับผิดชอบอยู่แต่เดิม

การดำเนินการตามนโยบายของรัฐนี้มีผลต่อการรับรู้การให้ความหมายและการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมอย่างเป็นทางการและจริงจึงเป็นครั้งแรก รัฐให้คำนิยามความหมายคำว่า “วัฒนธรรม” ว่า วัฒนธรรม หมายถึง “ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน” แม้ความหมายนี้จะต่างจากความหมายตามคำแปลวัฒนธรรมที่มาจากคำว่า “culture” ในภาษาอังกฤษซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า “cultura” หมายถึงความเจริญงอกงามที่มนุษย์ทำให้เกิดขึ้น และสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบัญญัติแปลความว่า ความเจริญงอกงาม แต่ก็สอดคล้องกับสำนักในเรื่องวัฒนธรรมของผู้นำสยามที่เป็นมาในสังคมไทยในสมัยก่อนหน้านี้นี้และในขณะนั้น และยังเป็นความหมายที่รับรู้ในสังคมส่วนใหญ่และในหน่วยงานราชการ ซึ่งบรรจุอยู่ในหนังสือคำราเรียนทางด้านสังคมศึกษาในขณะนั้นและในเวลาต่อมา

การสนับสนุนของรัฐอย่างจริงจังภายใต้กระแสชาตินิยมนี้ทวีความเข้มข้นในทศวรรษ 2490 นี้ ความสนใจและความนิยมในการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมแพร่หลายมากขึ้น ทั้งในทางปฏิบัติและงานเขียนต่างๆ ทั้งทางวิชาการ งานเขียนทั่วไป และงานเขียนจากหน่วยงานที่รัฐจัดตั้งขึ้น เพื่อ

เผยแพร่วัฒนธรรมตามนโยบายของรัฐ เช่น งานเผยแพร่ของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ งานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ หมิ่นกรรมราธิปพงศ์ประพันธ์ พระยาอนุมานราชธน

ในกระแสที่ตระหนักในความหมายวัฒนธรรมในเชิงคุณค่าตามจารีตเดิม ได้พยายามสร้างความรู้คำอธิบายเรื่องวัฒนธรรมซึ่งเป็นเรื่องที่ยากได้ไม่ย่นย่ออย่างเป็นหลักวิชาการ งานเขียนเรื่อง วัฒนธรรมวิทยา ของ สุชีพ ปุญญานุภาพ ซึ่งเป็นกรรมการสำนักวัฒนธรรมทางจิตใจ และวัฒนธรรมเบื้องต้น ของ พระยาอนุมานราชธน งานทั้งสองชิ้นเป็นงานที่พยายามอธิบายความหมายของวัฒนธรรมว่า “วัฒนธรรม” คือ ปัญญาความรู้ลึก ความคิด และกริยาอาการที่มนุษย์แสดงให้เห็นเป็นสิ่งที่ต่างๆ และเป็นนิสัยความประพฤติร่วมกันซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ คือ สภาพแห่งความเจริญงอกงาม เพราะมีวิวัฒนาการเป็นความเจริญอยู่เรื่อยๆ คือ มรดกแห่งสังคม เพราะมนุษย์เป็นทายาทรับช่วงไว้ คือ จารีตประเพณี เพราะมนุษย์สืบต่อเป็นปริมปราประเพณีกันไว้ไม่ให้ขาดตอน คือ วิถีชีวิตของสังคมเพราะมนุษย์มีวัฒนธรรมขึ้น เพื่อความเจริญในชีวิต

...สิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุง หรือ ผลิตสร้างขึ้นเพื่อ  
ความเจริญงอกงามในวิถีแห่งชีวิตของส่วนรวม ถ่ายทอด  
กันได้ เอาอย่างกันได้ รวมทั้งผลิตผลของส่วนรวมที่  
มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากแต่ก่อนสืบทอดกันมาเป็นประเพณี  
กันมา ตลอดจนความรู้สึก ความคิดเห็น ความประพฤติ  
และกริยาอาการ หรือการกระทำใดๆ ของมนุษย์ในส่วน  
รวมลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกันและสำแดงออกมาให้ปรากฏ  
เป็นภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบประเพณี เป็นต้น...<sup>8</sup>

นอกจากนี้ได้แบ่งวัฒนธรรมเป็น 2 ประเภท คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ และวัฒนธรรมทางจิตใจ ได้แก่ ทางบ้านเมือง (จารีตประเพณี กฎหมาย การปกครอง) ทางศาสนา (ปรมัตถ์ ศีลธรรม พิธีรีตอง) ทางภาษาวรรณคดี (การพูด การใช้ภาษาและการใช้หนังสือ) ศิลปะ (ประติมากรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม ดุริยางค์ศิลป์ วรรณศิลป์ นาฏศิลป์ ทัศนศิลป์) ทางการศึกษาและความคิดเห็น โดยในเนื้อหานี้จัดแบ่งได้เป็น

1. คติธรรม (Moral Culture) ได้แก่ วัฒนธรรมทางศีลธรรมและทางจิตใจ หรือหลักในการดำเนินชีวิต

<sup>8</sup> พระยาอนุมานราชธน, วัฒนธรรมเบื้องต้น (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2500).

2. เนติธรรม (Legal Culture) ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย หรือขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติในสังคมซึ่งมีความสำคัญเสนอเป็นกฎหมาย
3. วัตถุธรรม (Material Culture) ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ
4. สหธรรม (Social Culture) ได้แก่ วัฒนธรรมทางสังคม คือ วัฒนธรรมในการติดต่อเกี่ยวกับชุมชน

งานเขียนเรื่องวัฒนธรรมในช่วงทศวรรษ 2490 ยังอยู่ภายใต้กรอบที่เน้นศูนย์กลางและตามอุดมการณ์และนโยบายของรัฐ คือ การเน้นเนื้อหาวัฒนธรรมตามคำนิยามและหน่วยงานของรัฐที่จัดตั้งขึ้น โดยการแบ่งวัฒนธรรมออกเป็นประเภทตามหน่วยงานของรัฐที่จัดตั้งขึ้น เพื่อการรณรงค์ปลูกฝังวัฒนธรรมของรัฐในทุกๆ ด้าน งานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมจึงมีลักษณะเป็นการอธิบายที่มาและความหมายของคำว่า วัฒนธรรม และการศึกษาวัฒนธรรมโดยแยกศึกษาเป็นส่วนต่างๆ ตามความหมายที่รัฐสร้างขึ้น เช่น วัฒนธรรมทางด้านการปกครอง การทหาร ความเป็นอยู่ วัฒนธรรมทางจิตใจ วัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นต้น ทั้งนี้เป็นผลมาจากการจัดตั้งหน่วยงานส่งเสริมวัฒนธรรมของรัฐในด้านต่างๆ และการอธิบายความหมายของรัฐทั้งที่ปรากฏงานตำราเรียนงานเขียนทั่วไปและวารสารในความควบคุมของรัฐ สิ่งพิมพ์ที่รัฐออกมาเผยแพร่ความรู้ทางวัฒนธรรมคือ วารสารวัฒนธรรม ของ สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ วารสารฉบับนี้เป็นสิ่งพิมพ์ที่ออกเผยแพร่ใน พ.ศ. 2496 งานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมหลายชิ้นซึ่งนำมาตีพิมพ์เผยแพร่ในทศวรรษ 2500 ต่อมาชิ้นส่วนหนึ่งเป็นงานที่เขียนลงในวารสารนี้มาก่อน นักเขียนที่สำคัญ เช่น พระยาอนุมานราชธน สวณโชติสุวรงค์ ส.พลายน้อย ทองค่อ กัลยาไม้ ณ อยุธยา เปื้อง ณ นคร สุชีพ ปุญญานุภาพ ม.ร.ว.ศุมนชาติ สวัสดิกุล เกษม บุญศรี สมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา ส่วนงานเขียนอื่นๆ เช่น งานเขียนของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร หน่วยงานกระทรวงกลาโหม เป็นต้น

นอกจากนี้เมื่อสิ้นสุดยุคเชื้อผู้นำและการสร้างความรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อเป็นเครื่องมือสนับสนุนนโยบายชาตินิยม ในทศวรรษ 2500 ภายใต้การบริหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งหันมาให้ความสำคัญกับสถาบันทั้งสาม คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ รัฐเน้นให้ความสำคัญกับเรื่องราวของวัฒนธรรมราชสำนัก ขณะที่บทบาทของรัฐแบบใช้วัฒนธรรมในการสร้างชาติเช่นก่อนหน้านี้นี้ลดน้อยลง เนื่องจากรัฐให้ความสำคัญกับการพัฒนาประเทศทางเศรษฐกิจมากกว่าวัฒนธรรม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติลดฐานะเป็นเพียงงานในกองวัฒนธรรมสังกัดกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการในปี พ.ศ. 2501 งานด้านวัฒนธรรมจึงเป็นไปในลักษณะของการอนุรักษ์และฟื้นฟูมากกว่าการยกระดับดังเช่นที่ผ่านมา ภารกิจด้านวัฒนธรรมของรัฐจึงมุ่งเน้นทางด้านวิจิตรศิลป์ซึ่งมีกรมศิลปากรเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินงานในด้านนี้

อย่างไรก็ตาม รัฐยังเผยแพร่วัฒนธรรมผ่านทางวารสารวัฒนธรรมไทย ซึ่งดำเนินการโดย กองวัฒนธรรมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504<sup>1</sup> มีงานส่งเสริมวัฒนธรรมและงานเขียนทางด้านวัฒนธรรมอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งแนวการเขียนเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมไม่ต่างจากลักษณะเดิมนัก คือ ยังคงให้ความสำคัญกับชาติหากแต่เปลี่ยนจากสถาบันของรัฐ คือ กษัตริย์ ชาติ ผู้นำ มาเป็น ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เนื้อหาเรื่องราวเกี่ยวกับวัฒนธรรมราชสำนัก ศาสนาและประเพณีพิธีกรรมปรากฏในงานเขียนในช่วงนี้ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ

จากนโยบายของรัฐและการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน วัฒนธรรมในการรับรู้ทั่วไปจึงเป็นส่วนที่เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนและถูกแยกออกเป็นส่วนๆ คือ เป็นเรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ งานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยในช่วงแรกนี้มีลักษณะเป็นงานรวบรวมข้อมูลพื้นฐานและประวัติศาสตร์ชาติซึ่งเน้นวัฒนธรรมของชาติในด้านต่างๆ เช่น วัฒนธรรมทางการปกครอง วัฒนธรรมทางการทหารในกองทัพ วัฒนธรรมชาติไทย เป็นต้น งานศึกษาเหล่านี้ได้เป็นจุดเริ่มต้นและมีอิทธิพลอย่างมาก และกลายเป็นกระแสการศึกษาศาสตร์วัฒนธรรมในกระแสหลัก เรียกว่า ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแนวศิลปวัฒนธรรม

**ระยะที่สอง** การให้ความหมายวัฒนธรรมในความหมายทางสังคมศาสตร์ คือ วิถีชีวิต พฤติกรรมของมนุษย์และสิ่งที่กลุ่มสังคมสร้างขึ้นจากการเรียนรู้จากกันและกันของมนุษย์ และงานเขียนประวัติศาสตร์วัฒนธรรมที่ใช้ความรู้ในศาสตร์ในสาขาวิชาแขนงต่างๆ ด้านสังคมศาสตร์เป็นแนวทางในการศึกษา (ตั้งแต่พ.ศ. 2490)

การรับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นผลให้การพัฒนาประเทศเป็นไปตามแนวทางของอเมริกาสืบเนื่องมาถึงทศวรรษ 2500 การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1-3 (พ.ศ. 2504-2519) ด้วยนโยบายเร่งรัดพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม เช่น การส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยและต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ การพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมส่งเสริมอุตสาหกรรมและการลงทุนในประเทศและต่างประเทศ ความช่วยเหลือทางด้านการทหาร รวมถึงด้านการศึกษาวิชาการ อาทิ การ

<sup>1</sup> วารสารวัฒนธรรมไทยเริ่มดำเนินการตั้งแต่ 2504 จนถึงปัจจุบัน บทความต่างๆ ในวารสารฉบับนี้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหา ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในความหมาย การรับรู้และการดำเนินงานของรัฐในเรื่องวัฒนธรรมเป็นอย่างดีได้เช่นกัน

ให้ทุนศึกษาต่อในต่างประเทศ การแลกเปลี่ยนนักวิชาการและเทคนิค ทำให้เกิดการปรับปรุงคุณภาพการศึกษาด้วยการขยายตัวทางการศึกษาระดับอุดมศึกษาและการพัฒนาคุณภาพทางวิชาการ โดยการจัดตั้งคณะใหม่ๆ และวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค

จุดเปลี่ยนที่สำคัญของการให้ความหมายวัฒนธรรมที่ต่างไปจากเดิม คือ จากการเน้นวัฒนธรรมของราชสำนักหรือวัฒนธรรมของรัฐมาเป็นวัฒนธรรมของสังคมทั้งหมดเป็นความหมายที่เกิดขึ้นจากความรู้ในศาสตร์ทางด้านสังคมศาสตร์ พร้อมกับมีงานศึกษาเรื่องวัฒนธรรมในทางวิชาการในแขนงวิชาต่างๆ มากขึ้น งานศึกษาในระยะเริ่มแรกมาจากการศึกษาสังคมไทยจากนักวิชาการมานุษยวิทยาตะวันตก โดยเฉพาะความร่วมมือระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา ในช่วงนี้มีงานศึกษาจากนักวิชาการตะวันตกซึ่งเข้ามาศึกษาสังคมไทยในช่วง พ.ศ. 2490-2510 ในโครงการต่างๆ เช่น โครงการศึกษาสังคมไทย หน่วยงานวางแผนและควบคุมการวิจัยการต่อต้านรัฐบาลในประเทศไทย คณะกรรมการที่ปรึกษาทางวิชาการเกี่ยวกับประเทศไทย และคณะสำรวจต่างๆ เป็นต้น งานเหล่านี้ให้ความสนใจศึกษาสังคมไทย ศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนจากวัฒนธรรมซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและบุคลิกภาพในสังคม งานศึกษาที่เกิดขึ้นนี้ถือเป็นงานเริ่มต้นศึกษาวัฒนธรรมตามแนวมานุษยวิทยาอย่างจริงจัง ได้แก่ รุท เบเนดิกซ์ (Ruth Benedict) ลูเซียว แฮงค์ (M. Hanks Lucien) ลอริสตัน ชาร์ป (Lauriston Sharp) จอห์น เอมบริ (John Embre) เท็กซ์เตอร์ (R.B. Textor) เทมบายห์ (S. Tambiah) เทอร์วิล (B.J. Terwiel.)<sup>9</sup> งานศึกษาสังคมไทยจากนักมานุษยวิทยาตะวันตกเหล่านี้ เป็นงานบุกเบิกทางวิชาการและมีผลต่อการกระตุ้นให้เกิดงานศึกษาวัฒนธรรมในสังคมไทยตามแนวมานุษยวิทยาในทศวรรษต่อมา

การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมมาเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาอย่างจริงจัง เมื่อนักวิชาการซึ่งได้รับการศึกษาจากต่างประเทศกลับเข้ามามีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ในวงวิชาการไทย โดยเฉพาะเมื่อมีการจัดการเรียนการสอนทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในปี พ.ศ. 2507 และ 2508 ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่<sup>10</sup>

นักวิชาการทางด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาไทยซึ่งมีบทบาทในการผลักดันให้เกิดงานศึกษาทางด้านวัฒนธรรมไทยที่สำคัญอาทิ พัทธยา สายหนู สุเทพ สุนทรเกสัช ศรีศักร

<sup>9</sup> ชัยันต์ วรรณะภุติ. พัฒนาการการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัย-ธรรมะราช, ม.ป.ท.) หน้า 60-62).

<sup>10</sup> “บรรยายภาคในการศึกษาสังคมวิทยาในสังคมไทย” รายงานสัมมนาทางวิชาการสังคมวิทยา. (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 26-28 มกราคม 2516)

วัลลิโกดม มีบทบาทในการศึกษาสังคมไทย ศึกษาข้อมูลทางวัฒนธรรมกับสังคม และส่งเสริมการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมอย่างจริงจัง งานศึกษาในระยะแรก ได้แก่ งานวิจัยเรื่อง **The Hill Tribes of Northern Thailand** (พ.ศ. 2513) และ “การใช้แบบความคิดเรื่องวัฒนธรรมกับการพัฒนาประเทศ” (พ.ศ. 2514) ของ พัทยา สายหนู และงานวิจัยเรื่อง สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2511) งานรวบรวมงานเขียนของนักวิชาการตะวันตกที่ศึกษาสังคมในภาคเหนือ สังคมและวัฒนธรรมล้านนาไทย (พ.ศ. 2513) ของ สุเทพ สุนทรเกสซ์ ซึ่งเป็นผู้บุกเบิกวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ งานวิจัยเรื่อง **สภาพภูมิศาสตร์ดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาพุทธศตวรรษที่ 20** (พ.ศ. 2508) งานวิจัย “แคว้นหรือญไทย” ศิลปะและโบราณในประเทศไทย (พ.ศ. 2517) ของศรีศักร วัลลิโกดม ศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาจากต่างประเทศ และได้ใช้วิธีการทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา งานศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในสมัยโบราณ ศึกษาศิลปวัฒนธรรมชี้ให้เห็นการดำรงอยู่ของบ้านเมืองในดินแดนสยามประเทศ

งานศึกษาในทางมานุษยวิทยาเฟื่องฟูอย่างมาก เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากรัฐและต่างชาติในการให้ทุนในการทำวิจัย เนื่องจากขณะนั้นโลกอยู่ในภาวะสงครามเย็น ความหวาดระแวงภัยจากลัทธิคอมมิวนิสต์ ทำให้รัฐและอเมริกันให้ความสนใจต่อการศึกษาทำความเข้าใจสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และไทย โดยการสนับสนุนนักมานุษยวิทยาศึกษาวิจัยเรื่องสังคมและวัฒนธรรมไทย มีการออกวิจัยภาคสนามทางภาคเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ จัดตั้งหน่วยงานศึกษาวิจัยเช่น สถาบันชาวเขา สถาบันวิจัยสังคม เป็นต้น การดำเนินการดังกล่าวทำให้เกิดงานศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยตามแนวทางมานุษยวิทยาก่อนข้างมาก แต่ก็นำมาสู่ความตกต่ำในการศึกษาสังคมไทยของนักวิชาการตะวันตกในสังคมไทยในระยะต่อมาเช่นกัน เพราะงานศึกษาที่เกิดขึ้นในบรรยากาศเช่นนี้นำไปสู่การตั้งข้อสงสัยว่าเป็นการศึกษาเพื่อประโยชน์ทางการเมือง งานศึกษาตามแนวทางมานุษยวิทยากลับมาเฟื่องฟูอีกครั้ง โดยนักวิชาการชาวไทยที่ได้รับการศึกษามาทางมานุษยวิทยาในต่างประเทศรุ่นต่อมาและทำงานทางด้านวิชาการตามมหาวิทยาลัยต่างๆ งานทางด้านมานุษยวิทยามีพัฒนาการที่เป็นไทยมากขึ้นในสมัยต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน โดยเฉพาะกลุ่มนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เช่น จลาตชาย รมิดานนท์ ชยันต์ วรรธนะภูติ อานันท์ กาญจนพันธุ์ รวมทั้งปริตดา เจลิมเผ่า กอนันตตระกูล จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และปราณี วงษ์เทศ จากมหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นต้น

นอกจากนี้ในทศวรรษนี้งานศึกษาทางวัฒนธรรม สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ เช่น คติชนวิทยา โบราณคดี รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สถาปัตยกรรม ภาษาและวรรณคดี โดยเฉพาะทางด้านคติชนวิทยาและโบราณคดีได้ขยายตัวออกไป

คติชนวิทยา (Folklore) เป็นอีกสาขาวิชาแขนงหนึ่งที่ศึกษาวัฒนธรรมและทำให้เกิดการผลิตงานทางวัฒนธรรมชาวบ้านจำนวนมาก คติชนวิทยาให้ความสนใจศึกษาความคิด ความเชื่อและวิถีชีวิตของคนทั่วไปซึ่งคนกลุ่มนี้มักถูกมองข้าม วัฒนธรรมของชาวบ้านหรือวัฒนธรรมพื้นบ้านจากคตินาบ้านซึ่งเป็นคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรม คติชนวิทยาเป็นสาขาวิชาในประเทศไทยในทศวรรษ 2510 นี้

ผู้มีบทบาทในระยะแรกที่สำคัญ คือ กุหลาบ มลลิกะมาศ และกิ่งแก้ว อัครถาวร งานศึกษาในระยะแรก คตินาบ้าน ของ กุหลาบ มลลิกะมาศ (พ.ศ. 2504) อธิบายความหมายของคตินาบ้านและรวบรวมงานคตินาบ้าน งานศึกษาที่ใช้ความรู้คติชนในการศึกษา คือ การศึกษาเรื่องคตินาบ้าน ของ กิ่งแก้ว อัครถาวร ซึ่งเป็นผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกทางด้านคติชนวิทยาจากต่างประเทศและเริ่มต้นเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย กระตุ้นให้เห็นความสำคัญของข้อมูลทางคติชนวิทยาหรือคตินาบ้านซึ่งกำลังจะหมดไปจากสังคมเพราะหมายถึงการสูญเสียวัฒนธรรมของชาติในส่วนนี้ไปด้วย โดยการสอนการอบรมและให้การช่วยเหลือจากภาครัฐในการเผยแพร่ความรู้ทางด้านคตินาบ้านของไทย งานศึกษาเรื่อง คติชนวิทยา ของ กิ่งแก้ว อัครถาวร ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ 2519 เป็นงานที่ให้คำอธิบายความหมายของคติชน จัดแบ่งหมวดหมู่คติชนเป็นประเภทต่างๆ และรวบรวมงานทางด้านคติชน เช่น นิทานพื้นบ้าน การละเล่นพื้นบ้าน นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาทางด้านคติชนวิทยาจากวรรณกรรมจำนวนมาก โดยเฉพาะเมื่อรัฐสนับสนุนการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมมีผลให้ส่วนภูมิภาคเร่งเก็บรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมในท้องถิ่นสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในส่วนภูมิภาคดำเนินการเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรมในพื้นที่ต่างๆ งานศึกษาวัฒนธรรมในช่วงนี้จึงเกิดงานประเภทเก็บและรวบรวมข้อมูลพื้นบ้านค่อนข้างมาก และเปิดโอกาสให้เกิดผลงานของคนในท้องถิ่น เช่น พระอริยานุวัตร ปรีชา พิณทอง จารุบุตร เรื่องสุวรรณมณี พยอมยงค์ สุริวงค์ พงศ์ไพมูลย์ วิเชียร ณ นคร ส้อม เพ็งแก้ว เป็นต้น

การศึกษาในทางโบราณคดีในทศวรรษ 2490 เมื่อมีการก่อตั้งคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรใน พ.ศ. 2498 และมีการศึกษาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์และความช่วยเหลือจากคณะสำรวจจากต่างประเทศ ผลจากการศึกษาทางด้านโบราณคดีในสมัยนี้ให้ได้ข้อสรุปใหม่กับอดีตของสังคมไทย จากเดิมที่การศึกษาโบราณคดีเน้นศึกษารูปแบบทางศิลปะและเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการศึกษาวัฒนธรรมของชนชาติมอญและขอม วัฒนธรรมไทยจึงเป็นวัฒนธรรมผสมของชน

ชาติทั้งหลายที่อยู่ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยและเป็นวัฒนธรรมที่กลายไปแล้ว แต่การศึกษาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ทำให้ทราบอดีตใหม่ ว่า ชาติไทยมีพัฒนาการในดินแดนประเทศไทย ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ คนไทยอยู่บริเวณนี้มาแต่ดั้งเดิม ผู้มีบทบาทสำคัญในการศึกษาในระยะแรกๆ ได้แก่ มานิต วัลลิโกดม และชิน อยู่ดี การสำรวจภาคสนามแสวงหาและตรวจสอบข้อมูลของมานิต วัลลิโกดม ข้าราชการกรมศิลปากร เป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจกับประเด็นปัญหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เช่น เรื่องเกี่ยวกับเมืองอู่ทอง สุวรรณภูมิ อโยธยา และดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ชิน อยู่ดี เป็นผู้บุกเบิกการสอนวิชาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรในระยะแรก ชิน อยู่ดี ได้รับการอบรมวิชาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส เนเธอร์แลนด์ เบลเยียม อินเดีย เวียดนาม กัมพูชา ในช่วง พ.ศ. 2497-2498 และทำงานกับนักคณะสำรวจชาติตะวันตก เช่น คณะสำรวจก่อนประวัติศาสตร์ไทย-เดนมาร์กในช่วง พ.ศ. 2503-2505 งานสำรวจด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในท้องที่จังหวัดกาญจนบุรี ราชบุรี จารายงานการสำรวจในท้องที่ต่างๆ และงานศึกษา สมัยก่อนประวัติศาสตร์ชาติไทย ทำให้ทราบถึงพัฒนาการของดินแดนในบริเวณประเทศไทยนี้มาแต่เดิมตั้งแต่ ยุคหินเก่า ยุคหินกลาง ยุคหินใหม่ ยุคโลหะ ยุคประวัติศาสตร์ โดยมีการสืบทอดทางวัฒนธรรมในแต่ละยุคมาจนปัจจุบัน

การศึกษาในระยะแรกแม้มีอาจหลุดจากศูนย์กลางอำนาจการปกครองแต่ก็แสวงหาทางประวัติศาสตร์และให้เห็นข้อขัดแย้งในประวัติศาสตร์ ซึ่งได้รับการสานต่อด้วยผลงานศึกษาของศรีศักร วัลลิโกดม ในเวลาต่อมางานวิจัยของ ศรีศักร วัลลิโกดม ในระยะแรกเรื่อง สภาพภูมิศาสตร์ดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาพุทธศตวรรษที่ 20 (พ.ศ. 2508) งานวิจัย “แคว้นทริภุญไชย” ศิลปะและโบราณในประเทศไทย พ.ศ. 2517 และตามมาด้วยบทความอื่นๆ ที่ชี้ให้เห็นการดำรงอยู่ของบ้านเมืองในดินแดนสยามประเทศ จากการแสวงหา ตรวจสอบและการให้ความหมายใหม่กับข้อมูลที่ได้จากสำรวจภาคสนามและเอกสาร ข้อมูลทางวัฒนธรรม เช่น โบราณสถานวัตถุทำให้รู้ถึงวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ ประเพณีที่เป็นนามธรรม ทำให้เข้าใจพัฒนาการของชุมชนและดินแดนสยามประเทศ งานของ ศรีศักร วัลลิโกดมหลายชิ้น โดยเฉพาะทศวรรษ 2520 เป็นต้นมานั้นจึงเห็นการนำเสนอทั้งเนื้อหาและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมมนุษย์อย่างชัดเจน เป็นการแสวงหาของประวัติศาสตร์ที่เน้นศูนย์กลางทางการปกครองมาสู่การทำความเข้าใจสังคมในกรอบของประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และเป็นพลังที่สำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในเวลาต่อมา

ด้วยวิธีการศึกษาในศาสตร์แขนงวิชาต่างๆ ความหมายวัฒนธรรมและการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจึงได้เห็นวิถีชีวิตของมนุษย์และสังคมมากขึ้น และมีผลให้งานศึกษาประวัติศาสตร์หันมาสนใจเรื่องวัฒนธรรมและมองประวัติศาสตร์ในกรอบของวัฒนธรรม เป็นการศึกษาที่เน้นวิถีชีวิตของชุมชนหรือประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบสังคมวัฒนธรรม

การขยายตัวทางการศึกษาในศาสตร์ต่างๆ ในทศวรรษนี้ มีผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในอดีตทั้งวิธีการและหลักฐานใหม่ทำให้เกิดการแย้งและปฏิเสธข้อสรุปเดิม โดยเฉพาะการศึกษาทางด้านโบราณคดีจากการสำรวจและขุดค้น และภาษาศาสตร์ ซึ่งบุกเบิกหลักฐานข้อมูลมาใช้ในการวินิจฉัยเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ จากงานศึกษาของ ศรีศักร วัลลิโภคม ขจร สุขพานิช และจิตร ภูมิศักดิ์ นอกจากนี้การเคลื่อนไหวทางความคิดและสังคมของปัญญาชนในช่วงตุลาคม พ.ศ. 2516 ที่ปัญญาชนพยายามหาทางออกให้กับสังคมหลังการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจมาหลายฉบับแต่ไม่อาจแก้ไขปัญหานั้น เริ่มมองหาแนวทางในการแก้ปัญหาสังคม โดยหันมาให้ความสำคัญกับวัฒนธรรม และเรียกร้องรัฐให้วางนโยบายที่ชัดเจนในเรื่องนี้

บริบททางสังคมและการศึกษา มีผลนำมาสู่การศึกษาที่ขยายออกไปครอบคลุมเรื่องราวของสังคมและวัฒนธรรมมากขึ้น เช่น ดินกำเนิดและการอพยพของเผ่าไทยของ ขจร สุขพานิช ซึ่งเริ่มศึกษาค้นคว้ามาตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ความเป็นมาของคำว่าสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ของ จิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งเริ่มค้นคว้าตั้งแต่ พ.ศ. 2505 และตีพิมพ์เมื่อ 2519 งานเขียนเรื่อง “อิทธิพลวัฒนธรรมไทยที่มีต่อเขมรในสมัยอยุธยา” ของ ประภากร ตีพิมพ์ในวารสารวัฒนธรรมไทย<sup>11</sup> ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 ของ ชัย เรื่องศิลป์ ซึ่งเริ่มศึกษาค้นคว้าตั้งแต่ พ.ศ. 2513

ดังนั้นในระยะที่สองนี้ความหมายของวัฒนธรรมเป็นความหมายตามความรู้ทางสังคมศาสตร์ในแขนงวิชาการทางด้านมานุษยวิทยา วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิตของมนุษย์ซึ่งสัมพันธ์กับสังคม และงานศึกษาวัฒนธรรมที่เน้นวิถีชีวิตของชุมชน มีการปรับเปลี่ยนการศึกษาทั้งด้านเนื้อหาและวิธีการ คือ การมองประวัติศาสตร์ในมิติทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับมนุษย์และสังคมมากขึ้น เป็นประวัติศาสตร์แนวสังคมและวัฒนธรรม

<sup>11</sup> นามแฝงนี้ วินัย พงศ์ศรีเพียร อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เชื่อว่า คือ จิตร ภูมิศักดิ์ นักคิด นักประวัติศาสตร์ นักวรรณคดีและนักวิจารณ์ ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บทนำบทความเรื่อง อิทธิพลวัฒนธรรมไทยที่มีต่อเขมรในสมัยอยุธยาตอนต้น” วารสารประวัติศาสตร์ (ฉบับที่ 20, 2541), หน้า 90.

ระยะที่สาม วัฒนธรรมในความหมาย วิถีชีวิตของสังคมที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสภาพแวดล้อม มีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น มีพลังแห่งการเปลี่ยนแปลงและมีพลวัตสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม และงานเขียนประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรม ซึ่งมองความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสังคมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา มีลักษณะเคลื่อนไหว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2520)

ผลจากการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1-3 ซึ่งเน้นการพัฒนาประเทศทางด้านเศรษฐกิจ และการได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศทั้งในระดับรัฐและเอกชนส่งผลกระทบต่อเมืองและชนบทอย่างมาก เพราะการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาจากส่วนกลางโดยการเข้าไปจัดการชุมชน เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและสภาพชีวิตของชาวชนบท ทำให้เกิดการรวมศูนย์ที่ส่วนกลางและเกิดความห่างเหินจากวัฒนธรรมไทย และขาดความเข้าใจการดำรงอยู่ของเมืองและชนบทตามสภาพที่เป็นจริง ผลจากปัญหาที่เกิดขึ้นและการเคลื่อนไหวของปัญญาชนจากนักวิชาการ นักศึกษานักศึกษา และองค์กรพัฒนาเอกชนในช่วง พ.ศ. 2516 ทำให้รัฐตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมในการพัฒนา พิจารณาถึงข้อบกพร่องของการพัฒนาที่ขาดแคลนนโยบายและแผนงานทางด้านวัฒนธรรม ตลอดจนความเป็นเอกภาพและประสิทธิภาพในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของรัฐ รัฐจึงหันมาให้ความสำคัญสนับสนุนการดำเนินนโยบายทางด้านวัฒนธรรมอย่างจริงจังอีกครั้ง

นโยบายทางด้านวัฒนธรรม ปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) และการจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ในพ.ศ. 2522 เพื่อรับผิดชอบจัดทำแผนแม่บทพัฒนาวัฒนธรรมและแผนปฏิบัติส่วนรวมของชาติ รวมถึงการดำเนินการปลูกสำนึกให้ประชาชนรักและหวงแหนในวัฒนธรรมไทย การดำเนินงานจัดทำแผนแม่บทร่างสำเร็จและดำเนินการตามแผนได้ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) รวมถึงการเน้นนโยบายทางด้านวัฒนธรรมในหน่วยงานต่างๆ ที่สำคัญ คือ การส่งเสริมรณรงค์ทางด้านวัฒนธรรมและการศึกษาวิจัยเรื่องวัฒนธรรม โดยมุ่งเน้นการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรมไทยที่กำลังหายไป

นโยบายดังกล่าวทำให้เกิดกระแสของการเน้นวิถีชีวิตชุมชนในการพัฒนา มีการจัดตั้งหน่วยงานศึกษาวัฒนธรรมในส่วนกลางและในส่วนภูมิภาค เช่น สถาบันไทยคดีศึกษา ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทยในพ.ศ. 2528 ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครุศรีธรรมราชใน พ.ศ. 2521 ศูนย์เอกสารอีสานมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นสถาบันทักษิณคดี

ศึกษาใน พ.ศ. 2523 และศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นต้น ซึ่งสถาบันเหล่านี้มีบทบาทส่งเสริมงานวิจัยทางด้านวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะสถาบันในส่วนภูมิภาค

นอกจากนี้การให้ความสำคัญกับชีวิตชุมชนในการพัฒนา และนำมาสู่ความสนใจให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเป็นกระบวนการที่พลัดกันจากกระแสหลักมาสู่กระแสพื้นบ้านนี้ เป็นผลมาจากการสนับสนุนของปัญญาชน คือ นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน ทำให้ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” “ปราชญ์ชาวบ้าน” “การพึ่งตนเอง” กลายเป็นคำหลักในกระบวนการพัฒนา กระแสพื้นบ้านและการสร้างความรู้ เป็นกระแสของความพยายามประสานกระบวนการทศวรรษคั้งเดิม ซึ่งมีวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นแกนกับกระบวนการทศวรรษใหม่ซึ่งมีวิทยาศาสตร์เป็นหลักในการค้นหาภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยการเข้าไปเสริมพลังชาวบ้านไปสู่การพึ่งตนเอง เพื่อการตัดสินใจและดำเนินการได้อย่างเป็นตัวของตัวเอง ขณะเดียวกันก็สร้างพลังสนับสนุนจากสาธารณชนและคนในสังคมใหม่ ให้เห็นคุณค่าที่แท้จริงของภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้น ในบริบททางวัฒนธรรมและการพัฒนาทางประวัติศาสตร์<sup>12</sup> และมองการดำเนินการของรัฐด้านวัฒนธรรมพื้นบ้านว่า เป็นวัฒนธรรมที่เป็น “เอกลักษณ์” ท้องถิ่นที่น่ารักษาไว้ ความภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่นก็เพื่อแสดงว่าไม่ได้ถูกกลืนจากอิทธิพลต่างชาติเสียหมด และมรดกทางวัฒนธรรมเป็นสินค้าที่ขายได้ ซึ่งทั้งหมดไม่ช่วยให้เข้าใจตนเอง และไม่ช่วยในการแก้ไขปัญหอย่างแท้จริง

บทบาทสำคัญในการปลูกสำนึกและเผยแพร่ความคิดเรื่อง “วัฒนธรรมชุมชน”

“ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ในระยะเริ่มแรกมาจากนักวิชาการ และนักพัฒนาสองกลุ่ม คือ นักบวช ในศาสนาคริสต์ คาทอลิก และองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Government Organization หรือ NGO) เช่น บาทหลวงนิพจน์ เทียนนิหาร ปารุญ บุญปัญญา เสรี พงศ์พิศ อภิชาติ ทองอยู่ เป็นต้น ในปีพ.ศ.2523 สมาคมคาทอลิกได้ออกเผยแพร่วารสารสังคมพัฒนาเพื่อเสนอแนวทางพัฒนาแบบวัฒนธรรมชุมชนและการจัดตั้งสถาบันพัฒนาชนบท เพื่อสร้างความรู้ส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้เป็นแนวทางในการพัฒนาชนบท โดยความร่วมมือจากหลายฝ่ายสภาคริสตจักร องค์กรพัฒนา นักพัฒนา นักวิชาการและปัญญาชน ผู้มีบทบาทสำคัญที่ผลักดันให้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นที่รู้จัก และได้รับการยอมรับ เช่น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เสน่ห์ จามริก ประเวศ วะสี อเนก นาคะบุตร เสรี พงศ์พิศ เอกวิทย์ ฌ ถวาง

<sup>12</sup> เสรี พงศ์พิศ, “วัฒนธรรมพื้นบ้าน : รากฐานการพัฒนา” พื้นบ้าน พื้นเมือง ดินไทยทักษิณ (สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2534) หน้า 64-65.

ในกระแสของการตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมในแนวใหม่นี้ รัฐได้ปรับการดำเนินการตามแผนในการส่งเสริมงานวัฒนธรรมในทศวรรษ 2530 เกิดแผนงานต่างๆ ในการดำเนินการทางด้านวัฒนธรรมแนวใหม่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 เช่น แผนพัฒนาศาสนาและศิลปวัฒนธรรม ระยะที่ 6 (2530-2534) และ การประกาศในปี 2538 เป็นปีรณรงค์วัฒนธรรมไทย สาระสำคัญของนโยบายนี้สะท้อนให้เห็นการยอมรับความหมายวัฒนธรรมใหม่ และมีผลต่อแนวทางการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของรัฐ คือ การให้ความหมายวัฒนธรรมใหม่ และการขยายมุมมองและวิธีการศึกษาวัฒนธรรมโดยการยอมรับบทบาทประชาชน องค์กรเอกชน และท้องถิ่น และการมองวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหวมากขึ้น ได้แก่

1. การให้ความหมาย “วัฒนธรรม” ของชาติในลักษณะองค์รวม ว่า วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของสังคม คือ วิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ
2. ยอมรับการมีพลวัตรของวัฒนธรรม การพัฒนาแบบแผนการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกอย่างไม่หยุดยั้ง
3. ยอมรับบทบาทของประชาชน องค์กรของรัฐ และองค์กรของเอกชนในการมีบทบาทหน้าที่ในการดำเนินงานวัฒนธรรมร่วมกัน
4. หลักการในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม 2 แนวทาง คือ การใช้มิติทางวัฒนธรรมในการพัฒนา และการสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมให้กับประชาชน<sup>13</sup>

ในทศวรรษ 2530 รัฐส่งเสริมงานด้านวัฒนธรรมลงสู่ภูมิภาค ทำให้เกิดการขยายตัวทางการศึกษาวัฒนธรรมของรัฐในทางวิชาการและเอกชนมากขึ้น รัฐได้จัดตั้งคณะกรรมการต่างๆ เพื่อศึกษาวัฒนธรรม เช่น คณะกรรมการกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม คณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาค เพื่อส่งเสริมการวิจัยเรื่องวัฒนธรรมในท้องถิ่น

ตามความหมายของวัฒนธรรมในแนวใหม่ซึ่งเน้นบริบทและการเปลี่ยนแปลงของสังคม ปรากฏงานศึกษาวัฒนธรรมจำนวนมากที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ สถาบันวิจัยแห่งชาติ และหน่วยงานอื่นๆ ของรัฐ งานศึกษานี้มีทั้งลักษณะของการทบทวนความรู้ในเรื่องวัฒนธรรม การศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้านหรือวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมชุมชน รวมถึงเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้านและนิเวศน์วิทยาในท้องถิ่น เพื่อหาเอกลักษณ์ของท้องถิ่นเพื่อการใช้วัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นแนวทางในการพัฒนาแทนที่การใช้แนวทางของส่วนกลาง

<sup>13</sup> กุลวดี เจริญศรี และคณะ, “วัฒนธรรมไทย : การดำเนินการของรัฐ” ศิทธางวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ : 11 สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538) หน้า 31-32.

ความตื่นตัวเกิดขึ้นทั้งในภาครัฐและเอกชน ทำให้เกิดการส่งเสริมสนับสนุนการศึกษา เรื่องวัฒนธรรมจำนวนมาก งานศึกษาในลักษณะของการทบทวนความรู้ทางด้านวัฒนธรรมเพื่อหาแนวทางในการศึกษาและปฏิบัติงาน เช่น เรื่องปัญหาการศึกษาวัฒนธรรมไทยใน พ.ศ. 2520 ด้านนาคดีศึกษา พ.ศ. 2529 เป็นต้น รวมทั้งงานศึกษาวัฒนธรรมในท้องถิ่นด้วยการส่งเสริมการวิจัยและสนับสนุนการจัดสัมมนาในส่วนภูมิภาค ในส่วนของการศึกษาเนื้อหา ได้รับการสนับสนุน

---

\* งานศึกษาประเภททบทวนการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมมีทั้งที่เป็นวัฒนธรรมในภาพรวมและวัฒนธรรมเฉพาะเรื่องในด้านต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามหลายครั้งในการส่งเสริมและหาแนวทางในการศึกษาวัฒนธรรมและความขาดแคลนทางด้านวัฒนธรรมตามวัตถุประสงค์ของหน่วยงานนั้นๆ งานแต่ละชิ้นกล่าวถึงการประเมินสถานการณ์การศึกษาวัฒนธรรมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ปรากฏมากในทศวรรษ 2530 ได้แก่ การศึกษาสังคมไทยในเชิงมานุษยวิทยาแนวทางการศึกษาและความเป็นจริงในสังคม (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. 2523-มี.ค. 2524) สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของชาวอีสาน (ธีรชัย บุญมาธรรม 2527) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ปัญหาการศึกษาวัฒนธรรมไทย (ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2528) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ด้านนาคดีศึกษา (ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2529) แนวทางการวิจัยทางวัฒนธรรมของภาคเหนือในอนาคต (โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2530) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สังคมวัฒนธรรมตะวันตกศึกษา (ศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร 2531) พรมแดนความรู้การศึกษาวัฒนธรรมอีสาน (ไพฑูริย์ มีกุล 2531) "การศึกษาคติความเชื่อ" สัมมนาประเพณีและวัฒนธรรมล้านนา (ฉลาดชาย รมิดานนท์ 2531) สถานภาพการศึกษาเรื่องความเชื่อในสังคมไทย (จิราภรณ์ ภัทธานุรักษ์ 2532) สถานภาพการศึกษาเรื่องประเพณีไทย (วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์ 2534) สัมมนาเรื่องด้านนาคดีศึกษา "โลกทัศน์ชาวล้านนา" (ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2534) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง แนวทางวิเคราะห์ทัศนชาวนบ้าน โดย ศิราพร จิตะฐาน (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2534) สัมมนาทางวิชาการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคกลาง (สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2535) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ภาคกลาง : ผลการวิจัยทางวัฒนธรรม (ศิลปากร 2535) การวิจัยวัฒนธรรมภาคใต้ ครั้งที่ 3 ทิศทางการวิจัยวัฒนธรรม (สถาบันทักษิณคดีศึกษา 2535) สถานภาพการวิจัยทางวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ 2535) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ทิศทางวัฒนธรรมไทย (ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2538) วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา (อมรา พงศาพิชญ์ 2538) สัมมนาทางวิชาการ "แนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติวัฒนธรรม" (อนันท์ กาญจนพันธุ์ 2538) วัฒนธรรมใหม่ในสังคมไทยวิเคราะห์ด้วยวิธีการทางมานุษยวิธี (กาญจนา แก้วเทพ 2539) "สถานภาพความรู้และแนวโน้มการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์" เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์ไทยในปัจจุบัน โดย วรุณี โอสการมย์ (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 2539)

จากนโยบายและเงินทุนจากหน่วยงานส่งเสริมทางด้านวัฒนธรรมของรัฐ ซึ่งแตกต่างจากเดิม คือ ขณะที่สภาวัฒนธรรมแห่งชาติในทศวรรษก่อนเน้นวัฒนธรรมส่วนกลาง แต่สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ในทศวรรษนี้ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและวัฒนธรรมกับการพัฒนา งานศึกษาจึงเน้นเรื่องราวเกี่ยวกับการใช้วัฒนธรรมในการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงสังคม ได้แก่ เรื่องราวของพัฒนาการของชุมชนในท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่น วิถีชีวิตในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการศึกษาในลักษณะที่ให้ข้อมูลประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในท้องถิ่นเป็นสำคัญ

ในกระแสและทิศทางนี้มีผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์และศาสตร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพราะทำให้เกิดการทบทวนความคิด อุดมการณ์ เนื้อหาในการศึกษาอดีตและเข้าใจอดีตอย่างจริงจัง ตามแนวทางนี้การศึกษาคิดที่เบนเข้าหาสังคมที่ละน้อยนี้ ได้รับแรงกระตุ้นจากความตื่นตัวในการทำความเข้าใจรากฐานของสังคมของคนส่วนใหญ่ คือ ชนบทหรือท้องถิ่นเป็นสำคัญ แต่“ท้องถิ่น” ไม่ได้จำกัดด้วยอาณาเขตทางการเมืองเท่านั้น และไม่จำเป็นต้องเป็นพรมแดนเดียวกับหน่วยทางการเมืองด้วย ดังนั้นการมองท้องถิ่นได้ต้องมองด้วยมุมมองใหม่คือการมองผ่านกลุ่มคนในท้องถิ่น ซึ่งมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ คติความเชื่อซึ่งเชื่อมโยงเกี่ยวพันกันทางวัฒนธรรม

การศึกษาประวัติศาสตร์จึงถูกท้าทายในด้านที่ขอบข่ายของเนื้อหาที่กว้างขึ้นและข้อมูลหลักฐานที่เพิ่มมากขึ้น จำเป็นต้องแสวงหาวิธีการเพื่อให้ได้คำตอบที่ทางประวัติศาสตร์ให้ครอบคลุมความเป็นจริงในสังคม สิ่งเหล่านี้ท้าทายให้เกิดการทบทวนเป้าหมาย วัตถุประสงค์และคุณค่า ความหมายของประวัติศาสตร์ที่มีต่อสังคม ในด้านขอบข่ายของเนื้อหาประวัติศาสตร์ขยายกว้างมากกว่าเดิม ประวัติศาสตร์ไม่ใช่เพียงเหตุการณ์เวลาใดเวลาหนึ่ง แต่คือ ประสบการณ์สืบเนื่องของสังคมมนุษย์ที่มีคนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวนั้น ในด้านของหลักฐาน ให้ความสำคัญกับข้อมูลทางวัฒนธรรมที่เพิ่มมากขึ้น และในด้านของวิธีการ การอธิบายประวัติศาสตร์จึงต้องคำนึงถึงพลังผลักดันอย่างรอบคอบกว้างขวางกว่าเน้นเพียงปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง และศึกษาประวัติศาสตร์อย่างเคลื่อนไหว การศึกษาประวัติศาสตร์โดยการแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์อย่างที่เป็นมา จึงไม่อาจอธิบายและทำความเข้าใจอดีตสังคมได้อย่างเพียงพอและมีคุณภาพ จึงเกิดแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ส่วนย่อย (Micro History) เพื่อทำให้เข้าใจอดีตสังคมมากขึ้น ยิ่งเป็นประวัติศาสตร์ส่วนย่อยมากเท่าใดก็ทำให้เข้าใจอดีตสังคมมากขึ้นเท่านั้น เพราะต่างก็เป็นองค์ประกอบของส่วนใหญ่ที่เกิดจากการสร้างสรรค์ การขัดแย้งและโต้ตอบกันอยู่ การเข้าถึงวิถีชีวิตของชุมชนโดยการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม งานศึกษาในลักษณะนี้ที่สำคัญ คือ งานศึกษาของ ศรีศักร วัลลิโภดม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ธิดา สาระยา ฉัตรทิพย์ นาถสุภา อานันท์ กาญจนพันธุ์

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นแนวทางหนึ่งที่เข้ามามีส่วนและได้รับความสนใจศึกษาในหลายกลุ่มอย่างจริงจังทั้งในส่วนของเนื้อหาและวิธีการ ในโลกตะวันตกการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมได้รับความสนใจตั้งแต่ทศวรรษ 1970 จนกระทั่งปัจจุบัน<sup>14</sup> ในสังคมไทยปรากฏมีการกล่าวถึงและอธิบายคำว่าประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในระยะแรกๆ ในงานของศรีศักร วัลลิโภดม และธิดา สาระยา งานวิจัยเรื่อง “ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับเชียงแสน พะเยา” พ.ศ. 2523 และ “ศรีสะเกษเขมรป่าดง” พ.ศ. 2532 และ การศึกษาที่ปรากฏในบทความจำนวนหลายชิ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2517 ของ ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมโดยการศึกษาจัดแบ่งระยะเวลาของประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมยุคโบราณ<sup>15</sup> และแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมว่า ประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม (Culture History) ในสังคมไทยเป็นการมองประวัติศาสตร์อย่างกว้างจากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น บรรดาโบราณสถานวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นในยุคสมัยตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ เช่น สมัยทวารวดี ลพบุรี อยุธยา ล้านช้าง รัตนโกสินทร์ นับเป็นการมองจากวัตถุไปหาคน แล้วสร้างภาพเรื่องราวเกี่ยวกับพัฒนาการทางวัฒนธรรมขึ้น<sup>16</sup> พร้อมกันนี้ ศรีศักร วัลลิโภดม มองว่าประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมในสังคมไทยก็คือประวัติโบราณคดีซึ่งมีมานานแล้วและเป็นหัวใจของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย<sup>17</sup>

ส่วน ธิดา สาระยา ใน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พ.ศ. 2529 มองว่า ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นแนวทางที่ทำให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นไปได้ เพราะพัฒนาการของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันกำลังมุ่งไปสู่การมองประวัติศาสตร์ในกรอบวัฒนธรรมและอารยธรรม ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและอารยธรรมนี้จะเป็เวทีให้ดูมการณ์ทางประวัติศาสตร์ซึ่งเน้นความเป็นศูนย์กลางและคตินิยมทางประวัติศาสตร์ซึ่งเน้นมวลชนได้โดดเด่นอยู่ด้วยกัน<sup>18</sup> และมองว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ก่อนหน้านั้นเป็นการศึกษาวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์กรอบเดิมซึ่งเน้นศูนย์กลาง

<sup>14</sup> Michael Bentley, ed. “History and Anthropology” Companion by Historiography (1997), p.792.

<sup>15</sup> ศรีศักร วัลลิโภดม. “ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับเชียงแสน พะเยา” ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2538 (2523) หน้า 273.

<sup>16</sup> ศรีศักร วัลลิโภดม. “ศรีสะเกษเขมรป่าดง” แอ่งอารยธรรมอีสาน. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2538 (2523) หน้า 376.

<sup>17</sup> ศรีศักร วัลลิโภดม. “ศรีสะเกษเขมรป่าดง” แอ่งอารยธรรมอีสาน. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2538 (2523) และ “ตำนานมนุษย์วิทยากับประวัติศาสตร์” ใน สุเทพ สุนทรมาตย์. มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2540.

<sup>18</sup> ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2529) หน้า 28.

อำนาจการปกครอง จึงเป็นเพียงการศึกษาที่ใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรมเท่านั้น ขณะที่การทำความเข้าใจสังคมในกรอบของประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเพิ่งเกิดขึ้นและมีผลในการนำการศึกษาประวัติศาสตร์ออกจากกรอบการศึกษาแบบเดิม ความแตกต่างในมุมมองและคำอธิบายในขณะนั้นของ ศรีศักร วัลลิโภคม และธิดา สารระยา อยู่ที่ ศรีศักร วัลลิโภคม มองประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นเรื่องราวการศึกษาที่มีมาพร้อมการศึกษาทางด้านโบราณคดี และมีการศึกษามานานแล้วในสังคมไทย แต่ธิดา สารระยาเห็นว่าประวัติศาสตร์วัฒนธรรม หรือการศึกษาประวัติศาสตร์โดยมองผ่านสังคมวัฒนธรรมเพิ่งเกิดในทศวรรษ 2510 พร้อมๆกับการเกิดขึ้นของคตินี้ให้ความสำคัญกับมวลชนหรือสามัญชน อย่างไรก็ตามงานทั้งสองเป็นงานที่แสดงให้เห็นถึงความสนใจและความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมอย่างจริงจัง

จากงานศึกษาข้างต้น ทำให้พอมองเห็นแนวทางและการให้ความหมายประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในสังคมไทยในระยะที่สามใน 2 ส่วน คือ ส่วนของเนื้อหาเรื่องราวของวัฒนธรรมในอดีต และส่วนของวิธีการมองประวัติศาสตร์โดยใช้มิติทางวัฒนธรรมในการอธิบายเหตุการณ์ หรือสรุปอย่างง่ายๆ คือ ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมซึ่งมีลักษณะการให้ข้อมูลทางวัฒนธรรม การศึกษาเรื่องราวทางวัฒนธรรมในอดีต และประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ซึ่งเสนอเรื่องราวเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในมิติทางวัฒนธรรม ศึกษาเรื่องราวหรือเหตุการณ์ในอดีตในกรอบของวัฒนธรรม หรือในมิติทางวัฒนธรรม ความหมายในนัยที่สองนี้เป็นแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ในแนวทางใหม่ซึ่งเกิดขึ้นไม่นานมานี้เอง อย่างไรก็ตามทั้งสองแนวทางมีพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามการให้ความหมายกับวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมในแต่ละช่วงเวลา มีความคาบเกี่ยวทั้งในด้านของเวลาและความหมาย

ความหมายของวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในระยะที่สามชัดเจนและมีทิศทางในการศึกษา วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของสังคมที่มีพลวัต ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นการศึกษาอดีตสังคมที่อยู่ในกรอบของวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับสังคม ซึ่งอาจกล่าวได้ว่างานที่ศึกษาประวัติศาสตร์ในแนวทางนี้มีน้อยมาก เพราะการศึกษาดำเนินในแนวนี้นี้มีข้อจำกัดค่อนข้างมาก ต้องเข้าใจสถานภาพการศึกษาในปัจจุบัน และแสวงข้อจำกัดของจารีตการศึกษาประวัติศาสตร์แบบเดิมๆ

ดังนั้นการย้อนกลับไปสำรวจสถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อจึงครอบคลุมความหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมใน 2 ความหมายนี้ โดยในที่นี้ได้กำหนดการสำรวจสถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความถึความเชื่อ 4 เรื่อง คือ ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

### ส่วนที่ III : พรมแดนความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

การให้ความหมายและการรับรู้ในความหมายของวัฒนธรรม มีผลต่อแนวทางและเนื้อหาการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม 3 แนวทางข้างต้น คือ

1. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบศิลปวัฒนธรรมซึ่งเน้นศึกษาวัฒนธรรมเชิงคุณค่า
2. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบสังคมและวัฒนธรรมซึ่งเน้นศึกษาวัฒนธรรมจากวิถีชีวิตของชุมชน
3. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรมซึ่งเน้นศึกษาวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับวิถีชีวิต และการเคลื่อนไหว อย่างไรก็ตามการศึกษาทั้งสามแบบแม้มีจุดเริ่มต้นในระยะเวลาที่ต่างกัน แต่ทั้งหมดมีพัฒนาการที่สืบเนื่องในระยะต่อมา อีกทั้งความหมายและการศึกษายังมีความคาบเกี่ยวกันอยู่มิได้แยกหรือตัดขาดออกจากกัน

#### 1. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ

การสำรวจสถานภาพการศึกษาและพรมแดนความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อได้กำหนดขอบเขตความเชื่อที่เป็นความเชื่อดั้งเดิม และความเชื่อทั่วไปที่มีไขความเชื่อเนื่องจากศาสนาซึ่งได้แยกไปเป็นอีกหัวข้อ

ในสังคมจารีต การจัดความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติถูกอธิบายภายใต้ความรู้ในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ เรื่องจักรวาล และศาสนา เพื่อสร้างความเข้าใจชีวิตและสังคมในสังคมขณะนั้น ความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อทางศาสนาทั้งสองอยู่ในลักษณะผสมผสานกัน ซึ่งได้รับการถ่ายทอดในรูปประเพณีพิธีกรรม เรื่องเล่า และงานเขียน เช่น คำนาน กำเนิดโลกและมนุษย์ คัมภีร์ทางศาสนา

เมื่อรัฐไทยเข้าสู่สมัยใหม่รับอิทธิพลจากตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 ขุนจีนผู้ปกครองให้ความสำคัญกับความรู้เชิงประสบการณ์และการอธิบายความรู้อย่างเป็นเหตุเป็นผล ทำให้ความรู้ความเข้าใจมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติในความรู้แบบเดิมถูกท้าทายอย่างมาก ความรู้ความเชื่อดั้งเดิมในอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น เรื่องผีตางเทวดา ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ ซึ่งไม่สามารถอธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล ถูกแยกออกเป็นความรู้ความเชื่อที่ไม่มีเหตุผลเพราะเป็นความเชื่อของสังคมที่ไม่ศิวิไลซ์ ดังปรากฏงานเขียนในหนังสือแสดงกิจจานุกิจของเจ้าพระยาทิพ

กรวงศ์ (2410) งานเขียนนี้ปฏิเสธความรู้ในอำนาจเหนือธรรมชาติพร้อมกับอธิบายความรู้ความเชื่อในสังคมไทยอย่างเป็นเหตุเป็นผล<sup>19</sup> จึงไม่ปรากฏงานเขียนเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ (ผีสาวเทวดา ไสยศาสตร์) แม้ความเชื่อดั้งเดิมนี้อย่างไรก็ตามยังดำรงอยู่ในการปฏิบัติตามจารีตประเพณีซึ่งปฏิบัติสืบต่อกันมาทั้งในส่วนพระราชสำนักและในกลุ่มคนในชนบท ในส่วนของราชสำนักนั้นแม้ชนชั้นนำสยามปฏิเสธและเลือกอธิบายวัฒนธรรมที่แสดงถึงความศิวิไลซ์ แต่ในทางปฏิบัติแล้วราชสำนักยังคงต้องปฏิบัติตามจารีตประเพณีแต่โบราณอยู่ จึงต้องให้คำอธิบายและปรับเปลี่ยนขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยังคงปฏิบัติอยู่ให้ดูเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น โดยเน้นความรู้ในส่วนที่เกี่ยวกับศาสนา ความรู้ที่ได้รับการปรับให้ดูเป็นเรื่องที่มีเหตุมีผล เช่น การสถาปนาธรรมยุติกนิกายเพื่อให้ศาสนาบริสุทธิ์และอธิบายได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 4 และงานเขียนในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เช่น พระปฐมสมโพธิกถา ประวัติศาสนา

ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดในทศวรรษ 2490 ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 แม้ยังให้ความสำคัญกับความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไทยในด้านต่างๆ แต่ก็ให้ความสนใจกับความเชื่อดั้งเดิมด้วย การศึกษาที่ใช้ความรู้ทางด้านสังคมศาสตร์โดยเฉพาะทางด้านมานุษยวิทยา คติชน และโบราณคดี มีผลให้ความรู้เรื่องความเชื่อดั้งเดิมได้รับความสนใจศึกษาเพื่อทำความเข้าใจสังคมมากขึ้น งานสืบค้นทางด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์และแนวคิดทางด้านมานุษยวิทยาและการศึกษาคติชาวบ้าน ทำให้ความรู้การศึกษาในเรื่องดั้งเดิมในอำนาจเหนือธรรมชาติ (ผีสาวเทวดา) ซึ่งขาดหายไปนั้นได้รับความสนใจศึกษากันกว้าง ภายหลังจากที่มีเพียงบทความเรื่อง “การนับถือเจ้าและผี” โดยขุนมหาวชิย(จันทร์) ลงในวารสารรายเดือน ใน พ.ศ. 2440

การศึกษาซึ่งใช้แนวคิดทางสังคมศาสตร์มาช่วยในการวิเคราะห์ศึกษา โดยเฉพาะทางด้านมานุษยวิทยาวัฒนธรรม ตามแนววิเคราะห้เชิงวิวัฒนาการ (Evolutionism) ซึ่งนิยมในขณะนั้นมองพัฒนาสังคมตามลำดับจากความเชื่อในสังคมซึ่งพัฒนาจากความเชื่อผีวิญญาณ (Animism) ไปสู่ความเชื่อที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หลายองค์ (Polytheism) สิ่งศักดิ์สิทธิ์องค์เดียว (Monotheism) ความเชื่อดั้งเดิมจึงเป็นขั้นตอนหนึ่งของพัฒนาการของสังคม งานศึกษาในระยะแรก ได้แก่ เรื่องผีสาวเทวดา และ การนับถือผี ของพระยาอนุนานราชชน พ.ศ. 2496 ซึ่งเป็นงานที่อธิบายความรู้เรื่องผีและไสยศาสตร์ซึ่งเป็นความเชื่อของไทยมาแต่เดิม โดยที่พระยาอนุนานราชชนคาดหวังว่าการ

<sup>19</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสสา, 2510) หน้า 101 - 102,

ศึกษาเรื่องผีตางเทวดา<sup>20</sup> ซึ่งยังไม่มีการศึกษาสอบสวนตามหลักวิชาการนั้น ควรมีการศึกษาเพราะความรู้ที่ได้จากการศึกษานี้จะได้ความรู้พื้นฐานที่ทำให้ได้ทราบเรื่องราวต่างๆ เช่น ประเพณี ความเชื่อ ศาสนา ประวัติศาสตร์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นพื้นฐานจิตใจของชาวไทยเป็นความรู้พื้นฐานสำหรับการปฏิบัติได้<sup>20</sup> นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาจากนักวิชาการมานุษยวิทยาตะวันตก เช่น แทมบาย สแตนลีย์. เจ (Sydney. J Tambiah) บี. เจ.เทอร์วิล (B.J. Terwiel) เทกเทอร์ (R.B. Textor) นักวิชาการมานุษยวิทยาไทย รวมถึงนักวิชาการในห้องถื่น

ความสนใจเรื่องห้องถื่นในทศวรรษ 2500 ส่วนหนึ่งยังมาจากการออกไปสู่ห้องถื่นตามนโยบายการพัฒนาประเทศตามสหรัฐอเมริกาในการพัฒนาชนบท ทำให้ส่วนกลางรับรู้และยอมรับความเชื่อนอกศาสนาหลักที่ดำรงอยู่ในห้องถื่นนั้นๆ เช่น ไสยศาสตร์ ผีตางเทวดา ทำให้มีผลต่อการศึกษาเรื่องราวในห้องถื่นโดยนักปราชญ์ห้องถื่นทำให้ประเด็นการศึกษาเรื่องราวของความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีในห้องถื่นมีมากขึ้น ในช่วงพ.ศ. 2519 นักวิชาการห้องถื่นและนักปราชญ์ในห้องถื่น ศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลพื้นฐาน (ปริวรรตเอกสารโบราณ) เกี่ยวกับความเชื่อในห้องถื่นของคนไว้ เช่น พระอริยานุวัตร ปรีชา พิณทอง ธวัช ปญโญธก จารุวรรณธรรมวัตร สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ รวมถึงเมื่อมีการให้ความสำคัญกับแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ในทศวรรษต่อมา ยังทำให้เกิดงานศึกษาเรื่องความเชื่อในห้องถื่นเพื่อเข้าใจชุมชนและศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่ในการพัฒนา

### ประเด็นความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ

หากพิจารณาตามความหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อที่ผ่านมา เริ่มด้วยกลุ่มของนักสังคมศาสตร์ ซึ่งมีนักมานุษยวิทยาเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการศึกษาในระยะแรกๆ และในเวลาต่อมา ความรู้ในเรื่องความเชื่อดั้งเดิมจึงมาจากการศึกษาทางสายมานุษยวิทยาเป็นสำคัญซึ่งเน้นศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน นอกจากนี้คืองานศึกษาวัฒนธรรมตามกระแสหลักที่เน้นวัฒนธรรมเชิงคุณค่า

การศึกษาซึ่งเน้นคุณค่าทางวัฒนธรรม หรือ “ประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรม” เป็นการศึกษาวัฒนธรรมจากมุมมองแบบศิลปวัฒนธรรม ตามแนวทางนี้มีลักษณะการอธิบายความเชื่อดั้งเดิมในสังคมไทย ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน โดยศึกษาผ่านขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ และวรรณกรรม ซึ่งผู้ศึกษาให้ความสำคัญว่าเป็นศิลปวัฒนธรรมของ

<sup>20</sup> พระยาอนุมานราชธน, ประเพณีไทย (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516)

ชาติ เช่น ประเพณีการนับถือผี ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ประเพณีการรักษาพยาบาล ประเพณีเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย ประเพณีที่เกี่ยวกับอาชีพ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ลายผ้า ที่อยู่อาศัย เครื่องมือ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ตำนาน เพลงพื้นบ้าน นิทานพื้นบ้าน ภาษิต คำราคุห่อ คำราชา คำรา โหราศาสตร์ ก่อสวนในการประกอบพิธี กฎหมาย ชื่อบ้าน ชื่อตำบล อาหารบริโภค สัตว์ การปลูกข้าว งานศึกษาส่วนมากจึงเป็นลักษณะของการรวบรวมข้อมูลพื้นฐาน ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทย และ งานศึกษาที่เน้นวิถีชีวิตของชุมชน หรือ “ประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม” เป็นงานศึกษาวัฒนธรรมที่ใช้มุมมองแบบสังคมวัฒนธรรม ศึกษาวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับสังคม วัฒนธรรมเป็นพลังในการกำหนดสังคม งานศึกษาแนวนี้ศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนผ่าน ประเพณีพิธีกรรม วิถีชีวิต หลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี โดยศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ชุมชนหรือท้องถิ่น

### 1.1 ความเชื่อดั้งเดิม

ความรู้ความเชื่อดั้งเดิมไม่ศึกษาเป็นเรื่องสำคัญ ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษ 2490 เนื่องจากกระแสความคิดของรัฐซึ่งมองว่า ความเชื่อเรื่องผีสาปเทวดา อำนาจเหนือธรรมชาติ โหราศาสตร์ไสยศาสตร์เป็นเรื่องไม่มีเหตุผล เป็นวัฒนธรรมที่ยังไม่เจริญ (คิวิไลซ์) จนเมื่อกระแสความคิดเกี่ยวกับสามัญชน ชุมชนหรือท้องถิ่นซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของรัฐได้รับความสนใจและผู้ปกครองให้ความสำคัญ เรื่องความเชื่อในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่ดำรงอยู่ในสังคมในท้องถิ่นจึงได้รับการศึกษาอีกครั้ง แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องราวของความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติยังมีข้อจำกัดเพราะการศึกษาประวัติศาสตร์ เน้นการศึกษาประวัติศาสตร์ของรัฐ ซึ่งส่วนใหญ่ย้อนกลับไปที่เพียงแค่สมัยสุโขทัยเท่านั้น ด้วยเหตุนี้การศึกษาความเชื่อจึงผูกติดกับเรื่องราวของพุทธศาสนาเป็นสำคัญเพื่อเสริมความชอบธรรมของรัฐชาติ

ความสนใจการสืบค้นเรื่องชาติไทย ความรู้ทางวิชาการในสาขาวิชาแขนงต่างๆ และประวัติศาสตร์ในส่วนท้องถิ่นนี้ ทำให้การศึกษาเรื่องความเชื่อมีมุมมองที่ขยายกว้างขึ้นทั้งในด้านพื้นที่และเวลา คือ ในด้านพื้นที่นั้น นอกจากดินแดนที่เป็นประเทศไทยยังครอบคลุมดินแดนที่เป็นคนไทยกลุ่มอื่น เช่น สิบสองปันนา สิบสองจุไทย รัฐอัสสัม จาน และในด้านเวลาได้ย้อนเวลาไปไกลกว่าสมัยสุโขทัย การศึกษาในแนวนี้นอกจากพุทธศาสนาแล้วยังมีความเชื่ออื่นๆ ที่สำคัญในสังคมไทย จึงเกิดแนวทางสนใจศึกษาสังคมชนชาติไทยดั้งเดิมก่อนรับอิทธิพลความเชื่อจากสังคมอารยธรรมไทย คือ จีน อินเดีย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการทำความเข้าใจพัฒนาการในดินแดนประเทศไทยและวัฒนธรรมไทย

เนื่องจากงานศึกษาความเชื่อดั้งเดิมในระยะเริ่มแรกมาจากการศึกษาทางมานุษยวิทยา จึงเห็นว่าความเชื่อดั้งเดิมเป็นวัฒนธรรมที่มีอยู่ในสังคมไทยก่อนรับอิทธิพลพุทธศาสนาและได้ผสมผสานกับพุทธศาสนาในเวลาต่อมา ความเชื่อดั้งเดิมมีอิทธิพลต่อวิถีคิด และแบบแผนการดำเนินชีวิต เนื้อหาการศึกษาความเชื่อดั้งเดิมมีการศึกษาในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีบางเทวดา
2. ความเชื่อเรื่องขวัญและประเพณีเกี่ยวกับขวัญ
3. ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์
4. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์
5. ความเชื่อทางการแพทย์แผนโบราณ
6. ความเชื่อในพิธีกรรมต่างๆ
7. ความเชื่อเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย

#### 1) ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีบางเทวดา

ความเชื่อเรื่องผีบางเทวดา (ลัทธิผีผี วิญญาณนิยม) เป็นความเชื่อดั้งเดิมของสังคมเริ่มแรก ซึ่งเกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครองทั้งสังคมจารีตและสมัยใหม่ งานเขียนประเภทนี้ครอบคลุมถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวกับลัทธิผีผี พิธีเลี้ยงผี การบูชาผีหลักเมือง หมอผี การทรงผี พิธีเลี้ยงผีเพื่อที่ถ่านางของผีเหล่านั้นจะทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ และทำให้ชีวิตดำรงอยู่อย่างมีความสุข เป็นความเชื่อที่มีมาตั้งแต่สังคมแรกเริ่ม

การศึกษาในเนื้อหาถือว่าความเชื่อเรื่องผีเป็นลักษณะเดิมของชนชาติไทยก่อนรับพุทธศาสนา เพราะเป็นความคิดที่ใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมสังคม ผีเป็นตัวแทนของอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ แสดงออกเป็นรูปธรรมด้วยการเคารพธรรมชาติที่สามารถบันดาลทั้งความสุขและความทุกข์ โดยการเซ่นไหว้อำนาจที่สถิตอยู่ในธรรมชาติ เช่น เจ้าป่า เจ้าเขา การนับถือผีมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการนับถือบรรพบุรุษซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของสังคมเครือญาติ การพบผีตระกูล ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษระดับเครือญาติได้ขยายขอบเขตกลายเป็น “ผีอารักษ์” ของหน่วยสังคมที่ใหญ่ขึ้น เมื่อเกิดชุมชนเมืองผีบรรพชนของเจ้าผู้ปกครองเมืองก็ได้รับการยกย่องให้เป็น “ผีเสื้อเมือง” และยังมีการโยกบรรพชนต้นราชวงศ์ไปสู่ความเชื่อเรื่องมนุษย์คู่แรก นอกจากงานศึกษาเหล่านี้จะให้อำนาจเกี่ยวกับผีประเภทต่างๆ มีงานศึกษาที่มองความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับสังคม ในงานศึกษากลุ่มนักวิชาการตะวันตก

B.J. Terwiel *Monks and Magic : An Analysis of Religions Ceremonies in Central*

Thailand พ.ศ. 2510, R.B. Textor *An Inventor Non-Buddhist Supernatural Object in a Center Village* ค.ศ. 1960 ศึกษาธรรมชาติของลัทธิความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนา ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่สืบเนื่องมาจากอดีต งานศึกษานี้ใช้ข้อมูลภาคสนามในหมู่บ้านชุมชนนั้นๆ ควบคู่กับแนวคิดทางมานุษยวิทยาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์

นักมานุษยวิทยาไทยรุ่นต่อมา เช่น สุเทพ สุนทรเกสัช ในงานวิจัยเรื่อง *ความเชื่อเรื่องผีปอบในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* พ.ศ. 2511 ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องผี ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีตั้งแต่อดีตกับสังคมในปัจจุบัน เรื่อง *ประเพณีการนับถือผีเจ้านายและบทบาททางสังคม : การศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่* พ.ศ. 2526 ของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ สำหรับงานศึกษาที่พยายามมองความคลี่คลายพัฒนาการของความเชื่อและสังคมในงานศึกษา ของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ในงานศึกษาเรื่อง *ล้านนาในมิติทางวัฒนธรรม* พ.ศ. 2535 เห็นว่า ความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อที่ช่วยคอกำอุดมการณ์ดั้งเดิม โดยเฉพาะเรื่องการเคารพธรรมชาติ บรรพชนและความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน ทำให้การนับถือผีมั่นคงเรื่อยมาจนกลายเป็นอุดมการณ์หลัก ครอบคลุมนชีวิตทุกด้านทุกระดับเคียงคู่กับพุทธศาสนาเป็นเวลานาน

นอกจากนี้การศึกษาความเชื่อดั้งเดิมมีปรากฏในการศึกษาพัฒนาการของสังคมซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องการสร้างโลก สร้างสังคม คนในสังคมจารีตเชื่อว่าโลกและมนุษย์เกิดมาจากการสร้างมาจากผีสามเทวดา ความเชื่อเรื่องผีและแดนเป็นความเชื่อที่ควบคู่กัน ความเชื่อเทพเทวดา หรือที่เรียกว่า “แดน” ในกลุ่มคนไทยเชื่อว่าแดนมีอำนาจสูงกว่าผี แดนมีที่อยู่บนฟ้า แดนที่ลำดับสูงสุดคือแดนหลวงซึ่งเป็นเทพผู้ให้กำเนิดหรือผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง การศึกษาเรื่องแดนมีความสำคัญเพราะเกี่ยวข้องกับสร้างโลก สร้างสังคม เพราะเชื่อว่าแดนคือต้นกำเนิดร่วมกันของชนเผ่าไทยและเป็นบรรพบุรุษร่วมกันคู่แรก เช่น “เลงดอง” แดนของไทยอาหม “ขุนลูขุนไล” ผู้ครองฟ้าและส่งมนุษย์คู่แรกเกิดเป็นต้นตระกูลไท “ปู่เยอย่าเยอ ปู่และย่าแสะ” ในล้านนา “ปู่สังกะสาอย่าสังกะสี” ในอีสาน เช่น บทความเรื่อง *The Lawa Guardian Spirits of Chiangmai* พ.ศ. 2500 ของไกรศรี นิมนานเหมินท์ ศึกษาเรื่องผู้ให้กำเนิดผู้สร้างสรรพสิ่งต่างๆ ตามความเชื่อเรื่องผีปู่และย่าแสะของชาวล้านนา ศิราพร ณ อดอง สรุปในบทความเรื่อง *การวิเคราะห์ตำนานสร้างโลกของคนไท* พ.ศ. 2540 ว่า ตามตำนานเชื่อว่ากำเนิดของโลกและมนุษย์มาจาก

1. ความเชื่อพระเจ้าสร้างโลกแล้วส่งขุนลูขุนไลมาปกครองโลก
2. ปู่สังกะสาอย่าสังกะสีสร้างโลกและมนุษย์
3. เทวดาลงมากินวันดินและเป็นต้นกำเนิดมนุษย์

#### 4. ปู่เถียนย่าเถียนสร้างน้ำเต้าเป็นต้นกำเนิดมนุษย์

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบงานศึกษาเรื่องผีและเถียนในท้องถิ่น จากการสำรวจในงานวิจัยนี้พบว่างานศึกษาในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเป็นจำนวนมาก ส่วนภาคกลางและใต้มีงานศึกษาน้อยมาก ในภาคกลางมีการศึกษาเรื่องความเชื่อผีสาวเทวดาจำนวนน้อย และส่วนมากเน้นศึกษาเรื่องความเชื่อทางพุทธศาสนามากกว่า การศึกษาในภาคใต้ไม่พบงานศึกษาวิเคราะห์เรื่องผีเฉพาะเรื่อง แต่มีแทรกอยู่ในงานศึกษาอื่นๆ เช่น วรรณกรรม ประเพณี การแสดง งานศึกษาความเชื่อเรื่องผีสาวเทวดาปรากฏในงานทางด้านมานุษยวิทยา และคติชน เช่น งานศึกษาในเรื่องชนชาติไทและกลุ่มชาติพันธุ์ และงานศึกษาวรรณกรรมต่างๆ

งานศึกษาในเรื่องผีในภาคเหนือ ปริมาณการศึกษาเรื่องผีสาวเทวดาของภาคเหนือมีมากพอสมควร เช่น บทความเรื่อง “The Lawa Guardian Spirits of Chiangmai” พ.ศ. 2500 ของ ไกรศรี นิมนานเหมินท์ ศึกษาเรื่องผู้ให้กำเนิดผู้สร้างสรรพสิ่งต่างๆ ความเชื่อเรื่องผีปู่และย่า และของชาวล้านนา โดยกล่าวถึงตำนานเรื่องปู่และย่าและซึ่งตายไปแล้วแล้ววิญญาณได้กลายเป็นภูติรักษาดอยสุเทพ “Matrilinal Descent Grope and Spirits Cults of Thai-yuan in Northern Thailand” พ.ศ. 2515 ของ Andrew Turton ศึกษาความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษที่สืบทอดทางฝ่ายมารดากับความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างของระบบเครือญาติเรื่องผีในกลุ่มของไทยวน “การนับถือผีในหมู่บ้านในภาคเหนือ” พ.ศ. 2522 ของ สุรพล คำวิสุทธิกุล ศึกษาความเชื่อในการนับถือผีในหมู่บ้านในจังหวัดลำปาง ความเชื่อเรื่องการนับถือผีมีความสัมพันธ์กับชุมชน และมีผลให้สังคมสามารถดำรงอยู่ได้อย่างราบรื่น โดยแบ่งผีเป็นสามกลุ่ม คือ

1. ผีเจนนบ้านเจนนเมือง หรือผีประจำหมู่บ้าน เป็นผีคุ้มครองหมู่บ้านเช่นเดียวกับหลักบ้านหลักเมือง
2. ผีวงศ์ หรือผีชะกุล คือ ผีบรรพบุรุษของคนในหมู่บ้าน
3. ผีเรือน หรือ ผีเถียน คือ ผีคุ้มครองดูแลลูกหลานในเรือน ดังนั้นการกระทำใดในเรือนต้องบอกกล่าวให้ผีเรือนทราบก่อน ศึกษาเรื่อง “ความเชื่อในผีสาวเทวดาเวทมนต์ของชาวนาไทยภาคเหนือ” พ.ศ. 2523 ของ นฤจร อธิธิจักรจรัส ศึกษาความเชื่อในผีสาวเวทมนตร์ในภาคเหนือในหมู่ชาวนา ความเชื่อในผีสาวเวทมนตร์ช่วยให้มีความมั่นใจและรู้สึกถึงความมั่นคงในชีวิต ขณะเดียวกันความเชื่อในทางพุทธศาสนาก็ช่วยเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์ในการนับถือผีมากขึ้น ให้เกิดความมั่นใจในการดำรงอยู่ในสังคมในโลกนี้และโลกหน้า เรื่อง “ความเชื่อเรื่องผีปู่และย่าและ” พ.ศ. 2525 ของ กิตติ แก่นจปี ศึกษาความเป็นมาของความเชื่อเกี่ยวกับผีปู่ย่า อิทธิพลของพุทธ

ศาสนาต่อความเชื่อดั้งเดิม โดยการนำเอาพุทธศาสนามาผสมผสานกับความเชื่อของชาวบ้าน ซึ่งพุทธศาสนาได้แสดงความเหนือกว่า ในที่สุดผีปู่ย่าต้องยอมพ่ายแพ้แก่พระพุทธรูป ระบบความเชื่อนี้เป็นกลไกสำคัญในการควบคุมสังคมหมู่บ้าน

งานศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องผีกับโครงสร้างทางอำนาจทางการเมืองเศรษฐกิจ เรื่อง “ประเพณีการนับถือผีเจ้านายและบทบาททางสังคม : การศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่” พ.ศ. 2526 ของ ณาตชา นาย รมิดานนท์ เป็นงานศึกษาประเพณีการนับถือผีของชาวล้านนา ประเพณีการนับถือผีมีองค์ประกอบจากความเชื่อพุทธ พราหมณ์ ผี ซึ่งมีความสัมพันธ์ในรูปของการจัดลำดับสถานภาพตามหน้าที่อย่างมีระบบ ความเชื่อทางศาสนานี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและการบริหารในสังคมไทย ดังนั้นเมื่อระบบการปกครองเปลี่ยนแปลงไป การจัดโครงสร้างของสังคมก็เปลี่ยนไปเปลี่ยนแปลงสอดคล้องไปด้วย ความเชื่อทั้งผี พราหมณ์ พุทธ สามารถดำรงอยู่ได้เพราะต่างก็มีหน้าที่สนองตอบความต้องการของสังคมแตกต่างกันออกไป ซึ่งแต่ละคนอาจเลือกใช้แนวทางใดทางหนึ่งตามความเหมาะสม บทความเรื่อง *The Idiom of Phi Ka : Peasant Conception of Class Differentiation in Northern Thailand* พ.ศ. 2530 ของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ศึกษาเรื่องผีกะในหมู่บ้านภาคเหนือ ความเชื่อเรื่องผีกะคือเครื่องมือในการกำจัดคนที่มีสิทธิในที่ดิน ความขัดแย้งในเรื่องที่ดินและการที่ผู้มีอำนาจใช้ในการกล่าวหาเพื่อประโยชน์ในการรักษาอำนาจของตน ความเชื่อนี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและสังคมในสังคม

งานศึกษาเรื่องผีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีปริมาณค่อนข้างมาก และส่วนมากเป็นการศึกษาที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประเภทของผี การนับถือผีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้จัดลำดับความสำคัญของผีเป็น

1. ผีผาน(ผีฟ้าแดน)
2. ผีอารักษ์ประจำเมือง หรือเรียกว่า ผีอ้าย ผีมหาลักษ์ เป็นผีประจำหมู่บ้าน ผีประจำตระกูล
3. ผีตาแฮก
4. ผีบ้านผีเมือง
5. ผีราย (ผีปอบ ผีโพง ผีเป่า)

เช่น งานวิจัยเรื่อง “ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” พ.ศ. 2511 ของ สุเทพ สุนทรภะลัษ เป็นงานศึกษาชุมชนหมู่บ้านนาคัศคร อำเภอด่านเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี ความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมมาแต่เดิมและยังคงดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบัน

ความเชื่อนี้สืบทอดผ่านทางประเพณีพิธีกรรมซึ่งมี “จ้ำ” เป็นผู้ที่ทำหน้าที่เป็นคนทรงติดต่อกับผีปู่ดา แม้ความเชื่อนี้จะไม่สำคัญเท่าพุทธศาสนา แต่ก็มีความเชื่อที่มีบทบาทไม่น้อยในการสนับสนุนพุทธศาสนา และมีความสำคัญและสัมพันธ์ต่อสถาบันทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมของหมู่บ้าน งานศึกษาเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบประเพณีวัฒนธรรมของชาวผู้ไทย” พ.ศ. 2524 ของสุรัตน์ วรารัตน์ ศึกษากรณีชนหมู่บ้านใน อำเภอพรหมนิคม อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร โดยการศึกษาความเชื่อพิธีกรรมและการเปลี่ยนแปลงของชาวผู้ไทยและชาวโซ่ แบ่งความเชื่อในชุมชนเป็นความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อตามหลักพุทธศาสนา ความเชื่อตามคติพราหมณ์แบบชาวบ้าน บทความเรื่อง “Study on Spirit Cults in Thailand” แปลโดย กัญญรัตน์ เกาพิจิตร เรียบเรียงโดย ศรีศักร วัทธิโกคม พ.ศ. 2527 ศึกษาวัฒนธรรมในการนับถือผีของคนไทยซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่มีมาก่อนพุทธศาสนาและยังคงดำรงอยู่ในสังคม และอิทธิพลของความเชื่อนี้ที่มีต่อสวัสดิภาพและจิตใจของคนในสังคม โดยใช้หลักฐานทางด้านโบราณคดี วรรณคดี และการสัมภาษณ์จากหมู่บ้านในจังหวัดปราจีนบุรี ความเชื่อเรื่องผีแบ่งเป็น 4 ประเภท คือ

1. เจ้าพ่อ หมายถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ มีหน้าที่ให้ความคุ้มครองคนและสถานที่
2. หลักเมือง หมายถึงผู้พิทักษ์เมือง
3. เลื้อเมือง หมายถึงผู้คุ้มครองหมู่บ้าน เช่น ศาลปู่ดา
4. ผีเรือน หมายถึงผู้รักษาบ้าน

## 2) ความเชื่อเรื่องขวัญและประเพณีเกี่ยวกับขวัญ

ขวัญ คือ สิ่งสำคัญแฝงเร้นหรือเป็นสิ่งสำคัญมีอยู่ทั้งในสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต เช่น คน สัตว์ สิ่งของ พืช ซึ่งส่วนมากเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อมนุษย์ ขวัญจึงมีความหลากหลายและค่อนข้างสับสน ความเชื่อเรื่องขวัญและพิธีเกี่ยวกับขวัญเป็นความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ความเชื่อดั้งเดิมเชื่อมโยงขวัญกับความเชื่ออื่นคือ มุง แขน แถ่น ผี เป็นต้น ส่วนอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และพุทธ ทำให้ความเชื่อเรื่องขวัญไปเชื่อมโยงกับเรื่องบาป-บุญ กรรม งานศึกษาเรื่องขวัญส่วนมากเป็นงานของนักมานุษยวิทยาและนักภาษา เป็นการวิเคราะห์ในลักษณะที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ยังคงสืบทอดมาถึงปัจจุบัน นอกจากนี้เป็นการรวบรวมเกี่ยวกับประเพณีขั้นตอนการปฏิบัติ เช่น “The Ceremony of Tham Khwan of a Month Old Child” ลงในวารสารของสยามสมาคม เมื่อ ค.ศ. 1952 และงานศึกษาเรื่อง ขวัญและประเพณีทำขวัญ ของ พระยาอนุมานราชธน พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2506 อธิบายความหมายของคำว่าขวัญ และเชื่อว่าคติความเชื่อเกี่ยวกับขวัญเป็นคติที่มีอยู่ในความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มคนไทย งาน

ศึกษาเรื่อง **Tham Khwan : How To Contain the Essence of Life : A Socio-Psychological of Thai Custom** ของ Heinze, Ruth-Inge ค.ศ. 1982 เป็นงานศึกษาความเชื่อประเพณีการทำขวัญ ซึ่งเป็นคติดั้งเดิมที่ได้รับความนิยมผสมผสานกับพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ งานวิจัยเรื่อง **วิวัฒนาการพิธีทำขวัญของคนไทย พ.ศ. 2529** ของ วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์ ศึกษาพิธีกรรมและวิเคราะห์บทเชิฐขวัญของกลุ่มคนไทยกลุ่มต่างๆ พิธีกรรมทำขวัญเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีอยู่ในกลุ่มคนไทย

นอกจากนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับขวัญอื่นๆ ได้แก่ ขวัญข้าว

### 3) ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์

ความรู้ทางโหราศาสตร์ การทำนายโชคชะตา และการพยากรณ์เกี่ยวกับบุคคล บ้านเมือง ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยามในการหาวันมงคล การทำนยฝน แก้ฝน ไล่ยมีด สะเดาะเคราะห์ เคล็ดและพิธีแก้เคล็ด ความเชื่อโหราศาสตร์เป็นความเชื่อที่มนุษย์หาความมั่นใจกับการวิถีชีวิตในอนาคต เป็นความเชื่อที่ช่วยในการจัดระเบียบสังคม งานศึกษาส่วนใหญ่เป็นงานในเรื่องนี้อยู่มาก มีลักษณะเป็นการรวบรวมความรู้ตามตำราทางด้านโหราศาสตร์ เพื่อใช้ในการศึกษาในศาสตร์นี้ และการศึกษาว่าเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อที่ช่วยในการจัดระเบียบสังคม ความมั่นใจในการดำเนินชีวิตและเป็นความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมแต่เดิม ความรู้เรื่องโหราศาสตร์ในสังคมไทยสมัยจารีตเคยทอดในรูปตำราความรู้ต่างๆ เช่น ตำราพรหมชาติ ตำราศาสตร์ การศึกษาเรื่องโหราศาสตร์ในสังคมไทยสมัยใหม่ ผู้มีบทบาทสำคัญในการศึกษา คือ นักมานุษยวิทยา นักภาษา และวรรณคดี

งานศึกษาเรื่องโหราศาสตร์ พบในงานศึกษาทางด้านวรรณคดีและทางด้านมานุษยวิทยา เช่น ศึกษาเรื่อง **Divination by Ahom Deadhai** ค.ศ. 1955 ของ Padmeswar Gogoi เรื่องการหมนตัวของนาค การศึกษาเปรียบเทียบข้อความที่ตัดจกวรรณกรรมไทยที่เก่าที่สุด พ.ศ. 2529 ของ บี.เจ. เทอร์วิล ศึกษาความเชื่อที่เกี่ยวกับนาค โดยเฉพาะการชกนาคหรือการหมนตัวของนาค ความเชื่อเกี่ยวกับนาคเป็นตำนานที่แพร่หลายในหมู่คนไทยหลายกลุ่ม ใช้ในการทำนายผลผลิตทางด้านเกษตรกรรม

งานศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อความรู้ทางด้านโหราศาสตร์สัมพันธ์กับบริบททางสังคมมีไม่มากนัก เช่น บทความเรื่อง **"The Identity in The Astrological Tradition"** และ **The Tale of Two City Pillars : Mongkut and Thai on the Eve of Modernization** ของ Narrida Cook